

๓. กฎและเสนาสนะที่มาในพระธรรมวินัย

๓.๑ กฎและเสนาสนะในพระวินัยปิฎก

พระวินัย คือ พุทธบัญญัติ เกี่ยวกับระเบียบสำหรับกำกับความประพฤติ ความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียม และการดำเนินกิจการต่างๆ ของพระภิกษุสงฆ์ให้เป็นแบบแผนอันหนึ่งอันเดียวกัน นอกจากนี้ อาจกล่าวได้ว่า พระวินัยเป็นรากฐานเบื้องต้นที่สำคัญของพระพุทธศาสนา ซึ่งถือเป็นหน้าที่โดยตรงที่ภิกษุพึงต้องประพฤติปฏิบัติให้บริสุทธิ์ บริบูรณ์ สมควรแก่ธรรม เพื่อความดีงามในฐานะเป็นภิกษุ อันจะก่อให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาเป็นสัจจญาณลักษณะแห่งความสงบเรียบร้อย เป็นสุนทรียากร ป่อเกิดแห่งความดีงามของหมู่คณะ เป็นเอกลักษณ์ของพระพุทธศาสนา^๑

พุทธบัญญัติต่างๆ ล้วนแล้วแต่มีได้ทรงบัญญัติไว้ล่วงหน้าแต่เป็นสิ่งที่เกิด เพราะมีเหตุแล้ว ทรงทราบความ จึงตรัสตามภิกษุผู้ก่อให้เกิดทุกข์จากนั้นทรงชี้โทษแห่งการปฏิบัติที่ผิดและอนิสงฆ์ แห่งการสำรวมจากนั้นจึงมีพุทธบัญญัติโดยวางโทษคือปรับอาบัติให้หนักบ้างเบาบ้างแล้วแต่กรณี

ผลที่ทรงมุ่งหมายแห่งพระวินัย คือ เพื่อความดีงามที่เป็นไปโดยความเห็นชอบร่วมกันของสงฆ์ เพื่อความผาสุกแห่งสงฆ์ เพื่อการราบคนหน้าด้านไม่รู้จักอาย เพื่อความผาสุกแห่งเหล่าภิกษุมิ คิลดีงาม เพื่อปิดกั้นความเสื่อมเสีย ความทุกข์ ความเดือดร้อนที่มีในปัจจุบัน เพื่อบำบัดความ เสื่อมเสีย ความทุกข์ ความเดือดร้อนที่จะมีในภายหลัง เพื่อความเลื่อมใสของคนที่ยังไม่เลื่อมใส เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นไปของคนที่เลื่อมใสแล้ว เพื่อความดำรงมั่นแห่งสังฆธรรม และเพื่อส่งเสริม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย สนับสนุนวินัยให้หนักแน่น นอกจากนี้ที่กล่าวมานี้ ยังเพื่ออนุเคราะห์ แก่ภคฤหัสถ์ทั้งหลาย และเพื่อตัดรอนฝักใฝ่ของภิกษุผู้มีความปรารถนาชั่วร้าย^๒

พุทธบัญญัติที่เกี่ยวกับกฎและเสนาสนะนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบัญญัติพระวินัยเพื่อ สังคมสงฆ์โดยเฉพาะ และมีวิธีการตลอดจนจุดมุ่งหมายเฉพาะดังได้กล่าวมาแล้ว หากแต่ว่า เมื่อ สังคมมีความซับซ้อนและกว้างขวางมากยิ่งขึ้นในปัจจุบัน การจะนำพระวินัยบัญญัติมาใช้คงต้อง อาศัยการตีความตามเจตนารมย์ นั่นก็คือ ควรใช้หลักตัดสินพระธรรมวินัยเป็นสำคัญ เพราะเหตุ อันเป็นต้นบัญญัติในเรื่องนั้นๆ เป็นกรณีเฉพาะของยุคสมัยและบริบททางสังคม อย่างไรก็ตามมติ ของพุทธศาสนาแบบเถรวาทได้ตกลงกันไว้ว่าจะไม่เพิกถอนสิกขาบทใดๆ ถึงแม้จะได้ทรงมี พุทธบัญญัติไว้ก็ตาม

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), *พระคัมภีร์พุทธศาสนา ฉบับประมวลศัพท์*, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๘๖

^๒ พระพุทธธรรมนิเทศ (ระบบ ฐิตญาโน, พระวินัยปิฎกย่อเล่ม ๑, คำนำ

^๓ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), *พุทธธรรม*, (กรุงเทพฯ : รังษิณมหาราชาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๔๓๖

ดังนั้นเพื่อให้ได้ลักษณะทางกายภาพของกฎ และเสนาสนะที่มาในพระธรรมวินัยนี้ จึงอาศัยพระวินัยบัญญัติเป็นเกณฑ์ตั้งและอาศัยหลักศีลธรรมวินัย เป็นองค์ประกอบในการพิจารณากำหนดลักษณะทางกายภาพในเชิงสถาปัตยกรรม เพื่อให้ได้มาซึ่งแนวทางอันจะก่อให้เกิดประโยชน์แก่ภิกษุสงฆ์ในการปฏิบัติสมณธรรมให้มากที่สุด

หลักศีลธรรมวินัย ๘ ประการนี้ได้แก่^๕

๑. วิราคะ ความคลายกำหนัด,ไม่ติดพัน มีไซเพื่อความกำหนัดย่อมใจ การเสริมให้ติด
๒. วิสังโยค ความหมดเครื่องผูกมัด,ความไม่ประกอบทุกขมีไซเพื่อผูกมัดหรือประกอบทุกข
๓. อปจยะ ความไม่พอกพูนกิเลส มีไซเพื่อพอกพูนกิเลส
๔. อัปปิจจตา ความมักน้อย มีไซเพื่อความมักมาก
๕. สันตุฎฐี ความสันโดษ มีไซเพื่อความไม่สันโดษ
๖. ปวิเวก ความสงัด มีไซเพื่อความคลุกคลีอยู่ในหมู่
๗. วิริยารัมภะ การประกอบความเพียร มีไซเพื่อความเกียจคร้าน
๘. สุภรตา ความเป็นคนเลี้ยงง่าย มีไซเพื่อความเลี้ยงยาก

จากการศึกษาพุทธบัญญัติที่เกี่ยวข้องกับกฎและเสนาสนะที่มาในพระปาฏิโมกข์พบว่า มีทั้งที่เกี่ยวข้องโดยตรง เช่น ขนาดของกฎ ระเบียบการก่อสร้างกฎ การดำเนินงานและความรับผิดชอบในการก่อสร้าง เป็นต้น และในส่วนที่เกี่ยวข้องกันโดยอ้อม คือ กล่าวถึงข้อปฏิบัติของภิกษุผู้อยู่อาศัย เป็นต้น นอกจากนี้ พุทธบัญญัติที่เป็นสิกขาบทอื่นๆ ที่อาจจะเป็นปัจจัยส่งเสริม และกำหนดลักษณะทางกายภาพอื่นๆ ของกฎ เช่น การวางตัวของภิกษุต่อมาตุคาม และการกำหนดท่าทีของภิกษุต่อบริวาร และบริโศค เป็นต้น ซึ่งพุทธบัญญัติต่างๆ เหล่านี้ย่อมประมวลรวมกันเข้าเป็นปัจจัยสำคัญที่จะก่อให้เกิดการกำหนดระเบียบแบบแผนและรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่เป็นวัด และเป็นกฎีสงฆ์ ดังต่อไปนี้

พระวินัยบัญญัติที่ว่าด้วยเรื่องเกี่ยวกับกฎ เสนาสนะ และองค์ประกอบเสนาสนะ
สังฆาทิเสส ๑๓

ข้อ ๖ หนึ่ง ภิกษุผู้จะสร้างกฎอันหาเจ้าของมิได้ เจาะตนเอง ด้วยอาการขอเอาเอง พึงสร้างให้ได้ประมาณ ประมาณในการสร้างกฎนั้น ดังนี้ โดยยาว ๑๒ คืบ โดยกว้างในร่วมใน ๗ คืบ ด้วยคืบสุคต พึงนำภิกษุทั้งหลายไปเพื่อแสดงที่ ภิกษุเหล่านั้นพึงแสดงที่ อันไม่มีผู้จองไว้ อันมีขานรอบ หากภิกษุสร้างกฎด้วยการขอเอาเอง ในที่อันมีผู้จองไว้ อันหาขานรอบไม่ได้ หรือไม่นำภิกษุไปเพื่อแสดงที่ หรือสร้างให้ล่วงประมาณ เป็นสังฆาทิเสส^๕

^๕ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พระวินัยปิฎกสุตตวรรค อภิเษกกรรมวรรค, (กรุงเทพฯ:มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๕๖

ข้อ๗ อนึ่ง ภิกษุจะให้สร้างวิหารใหญ่ อันมีเจ้าของเฉพาะตนเอง พึงนำภิกษุทั้งหลายไป เพื่อแสดงที่ ภิกษุเหล่านั้นพึงแสดงที่ อันไม่มีผู้จองไว้ อันมีชานรอบ หากภิกษุให้สร้างวิหารใหญ่ใน ที่อันมีผู้จองไว้ อันหาชานรอบมิได้ หรือไม่นำภิกษุทั้งหลายไปเพื่อแสดงที่เป็นสังฆาภิเสก^๖

ปาจิตติย ๔๒ (ภุคตตามวรรคที่๒)^๗

ข้อ๔ ภิกษุเอาเตียง ตั้ง พูก เก้าอี้ ของสงฆ์ไปตั้งในที่แจ้งแล้ว เมื่อหลีกไปจากที่นั้น ไม่เก็บเองก็ดี ไม่ใช้ให้ผู้อื่นเก็บก็ดี ไม่มอบหมายให้แก่ผู้อื่นก็ดี ต้องปาจิตติย

ข้อ๕ ภิกษุเอาที่นอนของสงฆ์ปูนอนในกุฏิสงฆ์แล้ว เมื่อหลีกไปจากที่นั้น ไม่เก็บเองก็ดีไม่ใช้ให้ผู้อื่นเก็บก็ดี ไม่มอบหมายแก่ผู้อื่นก็ดี ต้องปาจิตติย

ข้อ๘ ภิกษุหนึ่งทับก็ดี นอนทับก็ดี บนเตียงก็ดี บนตั่งก็ดี อันมีเท้าไม้ได้ตั้งให้แน่น ซึ่งเขา วางไว้บนฝาบ้านที่เขาเก็บของในกุฏิ ต้องปาจิตติย

ข้อ๙ ภิกษุจะเอาดินหรือปูนโบกหลังคากุฏิ พึงโบกได้แต่เพียง ๓ ชั้น ถ้าโบกเกินกว่านั้น ต้องปาจิตติย

ปกิณณกที่๔^๘

ข้อ๑ ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า เราไม่เป็นใช้ จักไม่ยื่นถ่ายอุจจาระ ถ่ายปัสสาวะ

ข้อ๒ ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า เราไม่เป็นใช้ จักไม่ถ่ายอุจจาระ ถ่ายปัสสาวะ บ้วนเศษะ ลงในของเขียว

ข้อ๓ ภิกษุพึงศึกษาว่า เราไม่เป็นใช้ จักไม่ถ่ายอุจจาระ ถ่ายปัสสาวะ บ้วนเศษะลงในน้ำ อัมมเทศนา ปฏิสังยุตที่๓^๙

ข้อ๑๒ ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า เรานั่งอยู่บนแผ่นดิน จักไม่แสดงธรรมแก่คนไม่เป็นใช้ นั่งบนอาสนะ

ข้อ๑๓ ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า เรานั่งบนอาสนะต่ำ จักไม่แสดงธรรมแก่คนไม่เป็นใช้ นั่งบนอาสนะสูง

ข้อ๑๔ ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า เรายืนอยู่ จักไม่แสดงธรรมแก่คนไม่เป็นใช้ผู้นั่งอยู่ ปาจิตติย๔๒ (รัตนวรรคที่๔)^{๑๐}

ข้อ๓ ภิกษุไม่บอกลาภิกษุอื่นที่มีอยู่ในวัดก่อน เข้าไปบ้านในเวลาวิกาลต้องปาจิตติย เว้นไว้แต่การด่วน

^๖ วิ.มหา. ๓ / ๕๓๐/๕๖๗

^๗ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส. อนุโยคาน. (กรุงเทพฯ:มหาสมณกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๑๑-๑๒

^๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔-๒๖

^๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔

จากลักษณะต่างๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นนี้ อาจกล่าวเป็นหลักการกว้างๆ เพื่อเป็นแนวทางในการวางแผนการออกแบบทางกายภาพของกฎและเสนาสนะสำหรับภิกษุสงฆ์ ได้ดังนี้

๑. กฎที่สงฆ์สร้างเองขนาดรวมในประมาณ ๑๒x๗ คืบ
๒. กฎที่มีทายกสร้างให้ขนาดแล้วแต่ทายกเป็นผู้กำหนด
๓. การสร้างกฎทุกครั้งต้องให้สงฆ์แสดงที่ อันมีขานรอบและไม่มีเจ้าของให้ก่อน
๔. บริเวณภายในเขตที่หักของสงฆ์พึงมีที่สำหรับตากเครื่องใช้และเครื่องนอน เพื่อรักษาความสะอาดให้ถูกสุขลักษณะ
๕. เครื่องใช้ประกอบในกฎ เช่น เตียง ตั่ง หมอน ม้านั่ง เป็นต้น ควรเป็นสิ่งที่มีความพอประมาณสำหรับภิกษุเฉพาะรูป ไม่ใหญ่โต ทำจากวัสดุที่มีความแข็งแรง การบำรุงรักษาง่าย ตลอดจนรูปแบบที่เรียบง่ายสะดวกต่อการใช้งาน และเหมาะสมแก่สมณเพศ
๖. ที่นั่งสำหรับภิกษุสงฆ์และฆราวาสควรมีระดับความสูงที่แตกต่างและแยกที่นั่งจากกัน
๗. กฎของอุปัชฌายาอาจารย์ผู้ให้นิสัยกับศิษย์ ควรอยู่ใกล้ชิดกันหรือตั้งอยู่ในจุดที่เป็นทางผ่านเข้าออก
๘. สุรภณฑที่ใช้ในห้องสุธาควรเป็นแบบนั่ง

พระวินัยบัญญัติว่าด้วยเรื่องเกี่ยวกับบริหาร

นิสสัยคคิยปาจิตติย ๑๐ (จิวรวรรคที่๑)^{๑๑}

ข้อ๑ ภิกษุทรงอธิเรกจิวรได้เพียง ๑๐ วันเป็นอย่างยิ่ง ถ้าล่วง ๑๐ วันไปต้องนิสสัยคคิยปาจิตติย

ข้อ๒ ภิกษุอยู่ปราศจากไตรจีวร แม้คืนหนึ่งต้องนิสสัยคคิยปาจิตติย เว้นไว้แต่ได้สมมติ

ข้อ๓ ถ้าผ้าเกิดขึ้นแก่ภิกษุๆ ประสงค์จะทำจีวร แต่ยังไม่พอ ถ้ามีหวังว่าจะได้มาอีก พึงเก็บผ้านั้นไว้เพียงเดือนหนึ่งเป็นอย่างยิ่ง ถ้าเก็บไว้ให้เกินเดือนหนึ่งไป แม้ถึงยังมีที่หวังว่าจะได้อยู่ ต้องนิสสัยคคิยปาจิตติย

นิสสัยคคิยปาจิตติย ๓๐ (ปัตตวรรคที่๓)^{๑๒}

ข้อ๑ บาตร นอกจากบาตรอธิษฐานเรียก อติเรกบาตร อติเรกบาตรนั้น ภิกษุเก็บไว้ได้เพียง ๑๐ วันเป็นอย่างยิ่ง ถ้าให้ล่วง ๑๐ วันไปแล้ว ต้องนิสสัยคคิยปาจิตติย

ข้อ๔ ภิกษุจำพรรษาในเสนาสนะ ป่า ซึ่งเป็นที่เปลี่ยว ออกพรรษาแล้ว อยากจะเก็บไตรจีวรผืนใดผืนหนึ่งไว้ในบ้าน เมื่อมีเหตุก็เก็บไว้ได้เพียง ๖ คืนเป็นอย่างยิ่ง ถ้าเก็บไว้ให้เกิน ๖ คืนไปต้องนิสสัยคคิยปาจิตติย เว้นไว้แต่ได้สมมติ

^{๑๑} สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส. นวโกวต. หน้า ๕

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔-๕

จากลักษณะต่างๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นนี้ อาจกล่าวเป็นหลักการกว้างๆ เพื่อเป็นแนวทางในการวางแผนการออกแบบทางกายภาพของกฎและเสนาสนะสำหรับภิกษุสงฆ์ ได้ดังนี้

๑. ในบริเวณเขตที่พักของสงฆ์ควรมีลานซักล้าง ทั้งในร่มและกลางแจ้ง สำหรับซักและตากจีวร ตลอดจนบริหารอื่นๆ ที่สามารถถอดส่งดูแลได้สะดวก
๒. สำหรับกฎที่มีภิกษุพักอยู่มากกว่า ๑ รูป ภายในห้องเดียวกัน ควรมีราวตากพาดจีวร หรือตู้สำหรับวางจีวรที่พับเรียบร้อยแล้ว เจาะรูปล ซึ่งแยกจากกัน
๓. ภายในวัด ควรมีสถานที่กลางสำหรับเป็นที่เก็บรักษาของอันเป็นอติเรกลาภหรือกัมปิยภัณฑ์ เช่น ไตรจีวร บาตร หม้อกรองน้ำ เข็มกับด้าย ตลอดจนเครื่องซักล้างต่างๆ เป็นต้น

พระวินัยบัญญัติที่ว่าด้วยเรื่องเกี่ยวกับเครื่องบริโภค

นิสัสัคคิยาปาจิตตีย์ ๓๐ (ปีตฉนวรรคที่๓) ^{๑๑}

ข้อ๓ ภิกษุรับประเคนเภสัชทั้ง๕ คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย แล้วเก็บไว้ฉันได้เพียง ๗ วันเป็นอย่างยิ่ง ถ้าให้ล่วง ๗ วันไปต้องนิสัสัคคิยาปาจิตตีย์

โกชนวรรคที่๔ ^{๑๒}

ข้อ๗ ภิกษุฉันของเคี้ยวของฉันที่เป็นอาหารในเวลาวิกาล คือ ตั้งแต่เที่ยงแล้วไปจนถึงวันใหม่ต้องปาจิตตีย์

ข้อ๘ ภิกษุฉันของเคี้ยวของฉันที่เป็นอาหารซึ่งรับประเคนไว้ค้างคืนต้องปาจิตตีย์

ข้อ๑๐ ภิกษุกลืนกินอาหารที่ไม่มีผู้ให้ คือ ยังไม่ได้รับประเคนให้ล่วงทวารปากเข้าไป ต้องปาจิตตีย์ เว้นไว้แต่น้ำและไม้สีฟัน

สุราปานวรรคที่๖ ^{๑๓}

ข้อ๖ ภิกษุไม่ใช่ติดไฟให้เป็นเปลวเองก็ดี ใช้ให้ผู้อื่นติดก็ดี เพื่อจะผิงต้องปาจิตตีย์ ติดเพื่อเหตุอื่น ไม่เป็นอาบัติ

รัตนวรรคที่๔ ^{๑๔}

ข้อ๒ ภิกษุเห็นเครื่องบริโภคของคฤหัสถ์ตกอยู่ ถือเอาเป็นของเก็บได้เองก็ดี ให้ผู้อื่นถือเอาก็ดี ต้องปาจิตตีย์ เว้นไว้แต่ของนั้นตกอยู่ในวัดหรือในที่อาศัย ต้องเก็บไว้ให้แก่เจ้าของ ถ้าไม่เก็บต้องทุกกฎ

^{๑๑} สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, นวโกวต, หน้า ๔

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘

จากลักษณะต่างๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นนี้ อาจกล่าวเป็นหลักการกว้างๆ เพื่อเป็นแนวทางในการวางแผนการออกแบบทางกายภาพของกฎและเสนาสนะสำหรับภิกษุสงฆ์ ได้ดังนี้

๑. ภายในวัดควรมีที่ปฎิบัติสำหรับเก็บอาหารและยาแยกออกต่างหากจากบริเวณที่เป็นกฎที่หักอาศัย

๒. การติดไฟ เพื่อสร้างความอบอุ่นให้แก่ร่างกายในฤดูหนาวกับการเปิดเครื่องปรับอากาศเพื่อทำความเย็นในฤดูร้อน เป็นสิ่งที่ภิกษุสงฆ์ควรจะได้พิจารณาถึงความเหมาะสมให้มาก

๓. ภายในวัดควรมีสถานที่เป็นกลางสำหรับเก็บรักษาของมีค่าที่ม้าวาสนามาตีบทิ้งไว้หรือตกหายภายในเขตบริเวณวัด

พระวินัยบัญญัติว่าด้วยความสัมพันธ์กับอนุุปสัมบัน และมาตุคาม

ปาจิตติย ๔๒ (มุสาวรรคที่ ๑)^{๑๙}

ข้อ ๕ ภิกษุนอนในที่มุงที่บัง อันเดียวกันกับอนุุปสัมบันเกิน ๓ คืนขึ้นไปต้องปาจิตติย
นิสสัคคิยปาจิตติย ๓๐ (จีวรวรรคที่ ๑)^{๒๐}

ข้อ ๔ ภิกษุใช้นางภิกษุณีที่ไม่ใช่ญาติให้ซักกัถิ ให้ย้อมกัถิ ให้ทูปกัถิ ซึ่งจีวรเก่าต้อง
นิสสัคคิยปาจิตติย

นิสสัคคิยปาจิตติย ๓๐ (โกสิยวรรคที่ ๒)^{๒๑}

ข้อ ๗ ภิกษุใช้นางภิกษุณีที่ไม่ใช่ญาติให้ซักกัถิ ให้ย้อมกัถิ ให้ล้างกัถิ ซึ่งขนเจียมต้อง
นิสสัคคิยปาจิตติย

ปาจิตติย ๔๒ (โอวาทวรรคที่ ๓)^{๒๒}

ข้อ ๒ แม้ภิกษุที่สงฆ์สมมติแล้ว ตั้งแต่อาทิตย์ตกแล้วไป สอนนางภิกษุณีต้องปาจิตติย

ข้อ ๓ ภิกษุเข้าไปสอนภิกษุณีถึงที่อยู่ ต้องปาจิตติย เว้นไว้แต่นางภิกษุณีเจ็บ

ข้อ ๑๐ ภิกษุนั่งกัถิ นอนกัถิ ในที่ลับสองต่อสองกับนางภิกษุณีต้องปาจิตติย

อนิยต ๒^{๒๓}

ข้อ ๑ ภิกษุนั่งในที่ลับตากับหญิงสองต่อสอง ถ้ามีคนสมควรเชื่อได้มาพูดขึ้นด้วยธรรม ๓ อย่าง คือ ปราชิก สังฆาติเสส หรือปาจิตติยอย่างใดอย่างหนึ่ง ภิกษุรับอย่างใดให้ปรับอย่างนั้น หรือเขาว่า จำเพาะธรรมอย่างใด ให้ปรับอย่างนั้น

^{๑๙} สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, นวโกวาท, หน้า ๑๐

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒-๑๓

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔

ข้อ๒ ภิกษุหนึ่งในที่ลับนุกกับหญิงสองต่อสอง ถ้ามีคนทีควรเชื่อได้มาพูดขึ้นด้วยกรรม ๒ อย่าง คือ สังฆาติเสถ หรือปาจิตติยอย่างใดอย่างหนึ่ง ภิกษุรับอย่างใดให้ปรับอย่างนั้นหรือเชื่อว่าจำเพาะกรรมอย่างใด ให้ปรับอย่างนั้น

ปราชิก๔^{๒๒}

ข้อ๑ ภิกษุเสพเมณฑองปราชิก

ปาจิตติย๕๖ (มุสาวรรคที่๑)^{๒๓}

ข้อ๖ ภิกษุนอนในที่มุงที่บังอันเดียวกันกับผู้หญิง แม้มันในคืนแรกต้องปาจิตติย

ข้อ๗ ภิกษุแสดงกรรมแก่ผู้หญิงเกินกว่า ๖ คำขึ้นไปต้องปาจิตติย เว้นไว้แต่มีบุรุษผู้รู้เพียงสาอยู่ด้วย

ปาจิตติย๕๖ (อเจลกวรรคที่๕)^{๒๔}

ข้อ๔ ภิกษุหนึ่งอยู่ในห้องกับผู้หญิง ไม่มีผู้ชายอยู่เป็นเพื่อน ต้องปาจิตติย

ข้อ๕ ภิกษุหนึ่งในที่แจ้งกับผู้หญิงสองต่อสองต้องปาจิตติย

จากสิกขาบทต่างๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นนี้ อาจกล่าวเป็นหลักการกว้างๆ เพื่อเป็นแนวทางในการวางแผนการออกแบบทางกายภาพของกุฏิและเสนาสนะสำหรับภิกษุสงฆ์ ได้ดังนี้

๑. สถานที่ต่างๆ ภายในวัดควรมีอาณาเขตและลักษณะที่ชัดเจน ง่ายต่อการเรียนรู้และเข้าใจ เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพในการใช้พื้นที่ต่างๆ ได้อย่างเหมาะสม นำมาซึ่งความสงบ สัจจ ความเป็นส่วนตัวที่จะอนุเคราะห์ต่อการประพฤติพรหมจรรย์ของภิกษุสงฆ์ เช่น บริเวณสังฆาวาส ควรมีนัยสำคัญที่บ่งชี้ว่า บริเวณนี้เป็นอาณาเขตครอบครอง และเป็นบริเวณที่ต้องการภาวะความเป็นส่วนตัวสำหรับภิกษุสงฆ์เป็นอย่างยิ่ง มาราวาสไม่พึงเข้ามารบกวน โดยไม่มีเหตุจำเป็น

๒. ภายในบริเวณวัดควรมีสถานที่กลางที่มีลักษณะเปิดเผยไม่ลับนุหรือลับตา ใช้เป็นที่สำหรับภิกษุสงฆ์และมาราวาสได้พบปะกัน โดยไม่เป็นการรบกวนกับภิกษุสงฆ์อื่นที่กำลังปฏิบัติธรรม อยู่ในเขตที่พักอาศัยหรือเขตอื่นๆ ของวัด

๓. กุฏิสำหรับภิกษุสงฆ์ หากจะมีอนุปสัมบัน (บุคคลอื่นที่ไม่ใช่ภิกษุ) ร่วมพักอาศัยอยู่ด้วย พึงต้องแยกห้อง สำหรับภิกษุจำวัดต่างหากออกจากห้องพักสำหรับอนุปสัมบัน

๔. ในบริเวณวัดควรมีสถานที่กลางสำหรับมาราวาสผู้ปวารณาจะปฏิบัติดูแลเรื่องการซักผ้า อันเป็นบริหารต่างๆ ของภิกษุสงฆ์ โดยไม่ปะปนกับบริเวณลานซักล้างภายในเขตที่พักของสงฆ์ ทั้งนี้เพื่อให้เขตที่พักของสงฆ์เป็นบริเวณที่มีความสงบ สัจจ และเป็นส่วนตัว

^{๒๒} สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, นวโกวต, หน้า ๒

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕

สังเขปความ

๑. กฎีที่สงฆ์สร้างเองขนาดรวมในประมาณ ๑๒x๗ คืบ
๒. กฎีที่มีทายกสร้างให้ขนาดแล้วแต่ทายกเป็นผู้กำหนด
๓. การสร้างกฎีทุกครั้งต้องให้สงฆ์แสดงที่ อันมีฆานรอบและไม่มีเจ้าของให้ก่อน
๔. บริเวณภายในเขตที่ปักของสงฆ์พึงมีที่สำหรับตากเครื่องใช้และเครื่องนอน เพื่อรักษาความสะอาดให้ถูกสุรลักษณะ
 ๕. เครื่องใช้ประกอบในกฎี เช่น เตียง ตั่ง หมอน ม้านั่ง เป็นต้น ควรเป็นสิ่งที่มีความพอประมาณสำหรับภิกษุเฉพาะรูป ไม่ใหญ่โต ทำจากวัสดุที่มีความแข็งแรง การบำรุงรักษาง่ายดาย ตลอดจนรูปแบบที่เรียบง่ายสะดวกต่อการใช้งาน และเหมาะสมแก่สมณเพศ
 ๖. ที่นั่งสำหรับภิกษุสงฆ์และฆราวาสควรมีระดับความสูงที่แตกต่างและแยกที่นั้งจากกัน
 ๗. กฎีของอุปัชฌาอาจารย์ผู้ให้นิสัยกับศิษย์ ควรอยู่ใกล้ชิดกันหรือตั้งอยู่ในจุดที่เป็นทางผ่านเข้าออก
 ๘. สุรภัณฑ์ที่ใช้ในห้องสุธาควรเป็นแบบนั้ง
 ๙. ในบริเวณเขตที่ปักของสงฆ์ควรมีลานซักล้าง ทั้งในร่มและกลางแจ้ง สำหรับซักและตากจีวร ตลอดจนบริวารอื่นๆ ที่สามารถสอดส่องดูแลได้สะดวก
 ๑๐. สำหรับกฎีที่มีภิกษุพักอยู่มากกว่า ๑ รูป ภายในห้องเดียวกัน ควรมีราวตากพาดจีวร หรือตู้สำหรับวางจีวรที่พับเรียบร้อยแล้ว เฉพาะรูป ซึ่งแยกจากกัน
 ๑๑. ภายในวัด ควรมีสถานที่กลางสำหรับเป็นที่เก็บรักษาของอันเป็นอติเรกลาภหรือกัมปิยภัณฑ์ เช่น ไตรจีวร บาตร หม้อกรองน้ำ เข็มกับด้าย ตลอดจนเครื่องซักล้างต่างๆ เป็นต้น
 ๑๒. ภายในวัดควรมีกัมปิยกฎีสำหรับเก็บอาหาร และยาแยกออกต่างหากจากบริเวณที่เป็นกฎีที่ปักอาศัย
 ๑๓. การติดไฟ เพื่อสร้างความอบอุ่นให้แก่ร่างกายในฤดูหนาวกับการเปิดเครื่องปรับอากาศเพื่อทำความเย็นในฤดูร้อน เป็นสิ่งที่ภิกษุสงฆ์ควรจะได้พิจารณาถึงความเหมาะสมให้มาก
 ๑๔. ภายในวัดควรมีสถานที่เป็นกลางสำหรับเก็บรักษาของมีค่าที่ฆราวาสนำมาลิมทิ้งไว้หรือตกหายภายในเขตบริเวณวัด
 ๑๕. สถานที่ต่างๆ ภายในวัดควรมีอาณาเขตและลักษณะที่ชัดเจน ง่ายต่อการเรียนรู้ และเข้าใจ เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพในการใช้พื้นที่ต่างๆ ได้อย่างเหมาะสม นำมาซึ่งความสงบ สัจจ ความเป็นส่วนตัวที่จะอนุเคราะห์ต่อการประพฤติพรหมจรรย์ของภิกษุสงฆ์ เช่น บริเวณสังฆาวาส ควรมีนัยสำคัญที่พึงชี้ว่า บริเวณนี้เป็นอาณาเขตครอบครอง และเป็นบริเวณที่ต้องการภาวะความเป็นส่วนตัวสำหรับภิกษุสงฆ์เป็นอย่างยิ่งฆราวาสไม่พึงเข้ามารบกวน โดยไม่มีเหตุจำเป็น

๑๖. ภายในบริเวณวัดควรมีสถานที่กลางที่มีลักษณะเปิดเผยไม่ลับหูหรือลับตา ให้เป็นที่สำหรับภิกษุสงฆ์และฆราวาสได้พบปะกัน โดยไม่เป็นการรบกวนกับภิกษุสงฆ์อื่นที่กำลังปฏิบัติธรรม อยู่ในเขตที่พักอาศัยหรือเขตอื่นๆ ของวัด

๑๗. กฎีสำหรับภิกษุสงฆ์ หากจะมีอนุปสัมบัน (บุคคลอื่นที่ไม่ใช่ภิกษุ) ร่วมพักอาศัยอยู่ด้วย พึงต้องแยกห้อง สำหรับภิกษุจำวัดต่างหากออกจากห้องพักสำหรับอนุปสัมบัน

๑๘. ในบริเวณวัดควรมีสถานที่กลางสำหรับฆราวาสผู้ปวารณาจะปฏิบัติดูแลเรื่องการซักผ้า อันเป็นบริวารต่างๆ ของภิกษุสงฆ์ โดยไม่ปะปนกับบริเวณลานซักล้างภายในเขตที่พักของสงฆ์ ทั้งนี้เพื่อให้เขตที่พักของสงฆ์เป็นบริเวณที่มีความสงบ สงัด และเป็นส่วนตัว

สถาบันวิทย์บริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๓.๒ พุทธานุญาติเกี่ยวกับกฎ เสนาสนะและองค์ประกอบเสนาสนะ พุทธานุญาติเสนาสนะ ๕ ชนิด^{๒๕}

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวันวิหาร... ครั้งนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้ายังมีได้ทรงบัญญัติเสนาสนะแก่ภิกษุทั้งหลาย และภิกษุเหล่านั้นก็อยู่ในที่นั้นๆ คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ขอกเขา ถ้ำเขา ป่าช้า ป่าชฎี ที่แจ้ง ลอมฟาง....ราชคนเศรษฐีได้ไปสวนแต่เช้าตรู่ ได้แลเห็นภิกษุเหล่านั้นเดินออกจากที่อยู่นั้นๆ.... ครั้นแล้วมีจิตเลื่อมใส จึงเข้าไปหาภิกษุเหล่านั้น เรียนถามว่าท่านเจ้าชานาหากข้าพเจ้าสร้างวิหารถวาย พระคุณเจ้าจะอยู่ในวิหารของข้าพเจ้าหรือไม่

ภิกษุเหล่านั้นตอบว่า ดูก่อนคนหน่อดี พระผู้มีพระภาคเจ้ายังมีได้อนุญาตวิหาร เศรษฐีกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้นพระคุณเจ้าจงทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วแจ้งแก่ข้าพเจ้า ภิกษุเหล่านั้นรับคำของราชคนเศรษฐี แล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วทูลถามว่า ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายจะพึงปฏิบัติอย่างไร พระพุทธเจ้าข้า

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำธรรมีกถา ในเพราะเหตุเป็นค้ำมูลนั้น ในเพราะเหตุแรกเกิดนั้น แล้วรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เภโอนุญาตเสนาสนะ ๕ ชนิด คือ วิหาร ๑ เรือนมุงแถบเดียว ๑ เรือนชั้น ๑ เรือนดิน ๑ ถ้ำ ๑”

พุทธานุญาติระเบียบและหน้ามุขหลังคา^{๒๖}

สมัยนั้น วิหารยังไม่มีระเบียบ นาทที่หักอาศัยมิได้... ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เภโอนุญาตระเบียบ เฉลียงลับแล หน้ามุขมีหลังคา ระเบียบโค้งโคง” ภิกษุทั้งหลายละอายที่จะนอน... ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เภโอนุญาตกันสาดเลื่อนฝาค้ำ”

พุทธานุญาติบานประตู^{๒๗}

ชาวบ้านได้ทราบข่าว พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุญาตวิหารแล้ว จึงช่วยกันสร้างวิหารถวายด้วยความเคารพ วิหารเหล่านั้นยังไม่มีบานประตู ฐ มณฑป และตะขาบเข้าอาศัย ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าฯ ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เภโอนุญาตบานประตู” ภิกษุทั้งหลายเจาะช่องฝา ผูกบานประตูด้วยเถาวัลย์บ้าง เชือกบ้าง หนุและปลวกกัดเชือกที่ผูกไว้ถูกกัดขาด บานประตูล้มลงมา ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าฯ ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เภโอนุญาตกรอบเช็ดหน้า ครกรับเดียวประตู ห่วงข้างบน” บานประตูปิดไม่สนิท... ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เภโอนุญาตช่องเชือกชัก เชือกสำหรับชัก” บานประตูปิดไม่อยู่... ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เภโอนุญาตสายผู ไม้หัวลิง ลิ่ม กลอน

^{๒๕} ฎ.๑๓ ๗/๒๐๐/๑๐๖

^{๒๖} ฎ.๑๓ ๗/๒๐๓/๑๐๘

^{๒๗} ฎ.๑๓ ๗/๒๐๕/๑๐๘

ทูลธำมณีขลุ่ยกลอง

สมัยนั้นภิกษุทั้งหลายไม่สามารถปิดประตูได้ จึงกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าฯ ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธออนุญาต ขลุ่ยกลอง กลองกลองมี ๓ ชนิด คือ กลองกลองโลหะ ๑ กลองกลองไม้ ๑ กลองกลองเขา ๑” ภิกษุทั้งหลายไซ้กลองเข้าไป วิหารยังคู้มิได้ จึงกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าฯ ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธออนุญาตลิ้มยนต์”

ทูลธำมณีเครื่องมุง ๕ ชนิด

สมัยนั้น วิหารมุงด้วยหญ้า ถึงฤดูหนาวก็หนาว ถึงฤดูร้อนก็ร้อน ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าฯ ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธออนุญาตให้รื้อลง แล้วอาบด้วยดินทั้งข้างนอกและข้างใน”

สมัยนั้น พระเจ้าพิมพิสารจอมเสนามคธราช มีพระราชประสงค์จะทรงสร้างปราสาทปูนขาวถวายสงฆ์ ครั้งนั้น ภิกษุทั้งหลายเกิดสันทะเห็นว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุญาตเครื่องมุงชนิดใดบ้างหนอ จึงกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าฯ ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธออนุญาตเครื่องมุง ๕ ชนิด คือ กระเบื้อง ๑ หิน ๑ ปูนขาว ๑ หญ้า ๑ ใบไม้ ๑”

ทูลธำมณีขลุ่ยบานหน้าต่าง

สมัยนั้น วิหารยังไม่มีหน้าต่าง ไม่มีประโยชน์แก่นัยนิตา ออกลิ้นเหม็นไว้ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าฯ ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธออนุญาตหน้าต่าง ๓ ชนิด คือ หน้าต่างมีซุกชี ๑ หน้าต่างมีชาย ๑ หน้าต่างมีซี่กรง ๑” ที่ซอกหน้าต่าง กระแตและค่างควาเข้าไปได้ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าฯ ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลายเธออนุญาตผ้าฝืนเล็กสำหรับหน้าต่าง” ที่ริมผ้าฝืนเล็ก กระแตและค่างควาเข้าไปได้... ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธออนุญาตบานหน้าต่าง มู่ลี่หน้าต่าง”

ทูลธำมณีให้หาสีกา

สมัยนั้น ที่อยู่อาศัยของพวกเดียรถีย์ทาสีขาว พื้นเขาแดงให้เป็นสีดำ ผาเขาทำปฏิกิริยาให้เป็นสีเหลือง ชาวบ้านเป็นอันมาก พวกกันไปดูที่อยู่พวกเดียรถีย์ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าฯ ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธออนุญาตสีขาว สีดำ ทำปฏิกิริยาด้วยสีเหลืองในวิหาร

^{๒๔} วิ.จล ๗/๒๐๕/๑๐๔

^{๒๕} วิ.จล ๗/๒๐๙/๑๒๑

^{๒๖} วิ.จล ๗/๒๐๗/๑๐๗

^{๒๗} วิ.จล ๗/๒๒๒/๑๑๔

สมัยนั้น ฝ่าหยาบ สีขาวไม่จับ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าฯ ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธออนุญาตให้ใช้ดินปนแกลบแล้วกวาดด้วยเกรียง สีขาวจะได้จับ” สีขาวยังไม่ติด ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าฯ ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธออนุญาตให้ใช้ดินละเอียด แล้วกวาดด้วยเกรียงให้สีขาวจับ” สีขาวก็ยังไม่จับ... ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธออนุญาตให้ใช้ยางไม้ แป้งเปียก”

สมัยนั้น ฝ่าหยาบสีเหลืองไม่จับ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าฯ ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธออนุญาตให้ใช้ดินปนแกลบ แล้วกวาดด้วยเกรียงให้สีเหลืองจับ” สีเหลืองไม่ติด... ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธออนุญาตให้ใช้ดินปนรำ แล้วกวาดด้วยเกรียงให้สีเหลืองจับ” สีเหลืองก็ยังไม่ติด ภิกษุกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าฯ ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธออนุญาตให้ใช้เมล็ดพรรณผักกาด ขี้ผึ้งเหลว” ครั้นหนาเกินไป ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าฯ ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธออนุญาตให้เช็ดออกด้วยท่อนผ้า”

สมัยนั้น พื้นดินหยาบไป สีดำไม่จับ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าฯ ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธออนุญาตให้ใช้ดินปนแกลบแล้วกวาดด้วยเกรียง สีดำจะได้จับ” สีดำก็ยังไม่จับ... ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธออนุญาตให้ใช้ดินขุยได้เดือนแล้วกวาดด้วยเกรียงให้สีดำจับ” สีดำก็ยังไม่จับ... ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธออนุญาตให้ใช้ยางไม้ น้ำฝาด เรื่องวิหารมีพื้นที่ต่ำ”^{๑๖}

สมัยนั้น วิหารมีพื้นที่ต่ำ น้ำท่วมได้ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าฯ ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธออนุญาตให้ถมพื้นที่ให้สูง” ดินที่ถมแห้ง... ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธออนุญาตก่อกร ๓ อย่าง คือ ก่อด้วยอิฐ ๑ ศิลา ๑ ไม้ ๑” ภิกษุทั้งหลายขึ้นลงลำบาก... ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธออนุญาตบันได ๓ อย่าง คือ บันไดอิฐ ศิลา ไม้” ภิกษุทั้งหลายขึ้นลงพลัดตก... ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธออนุญาตราวสำหรับยึด”
เรื่องวิหารมีพื้นโล่งโถง”^{๑๗}

สมัยนั้น วิหารมีพื้นโล่งโถง ภิกษุทั้งหลายละอายที่จะนอน จึงกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าฯ ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธออนุญาตผ้ามา่าน” ภิกษุทั้งหลายเลิกผ้ามา่านมองดูกัน... ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธออนุญาตฝากิ่งหนึ่ง” คนมองดูข้างบนจากฝากิ่งหนึ่งได้... ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธออนุญาตห้อง ๓ ชนิด คือ ห้องสี่เหลี่ยมจตุรัส ๑ ห้องยาว ๑ ห้องคล้ายตึกโถง ๑”

^{๑๖} ฎ.๑๓. ๗/๒๒๒/๑๑๖

^{๑๗} ฎ.๑๓. ๗/๒๒๔/๑๑๖

เรื่องวิหารเล็ก ^{๓๓}

สมัยนั้น วิหารเล็ก ภิกษุทั้งหลายก็น้องไว้ตรงกลาง อุบัติไม่มี จึงกราบทูลเรื่องนั้นแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าๆ ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ทำห้องไว้ส่วนข้างหนึ่งในวิหารเล็ก แต่ในวิหารใหญ่ทำไว้ตรงกลางได้”

สมัยนั้น เจริงผาวิหารเก่า ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าๆ ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาต กรอบเจริญผา” ผาวิหารถูกฝนสาด... ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตแผงกันสาด ดินปนเข้ากับชีวิ้ว”

เรื่องเพดาน ^{๓๔}

สมัยนั้น รุกตจากหลังคามุงหญ้า ถูกคอกภิกษุรูปหนึ่ง เธอกลัวร้องโวยวาย ภิกษุทั้งหลายรีบเข้าไปถามเธอว่า ทำไม คุณจึงได้ร้องโวยวาย เธอจึงแจ้งเรื่องนั้นแก่ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าๆ ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเพดาน” เรื่องท่อระบายน้ำ ^{๓๕}

สมัยนั้น บริเวณเป็นตม ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าๆ ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้โรยกรวดแร่” กรวดแร่ไม่เต็ม... ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ปูศิลาเรียบ” น้ำขัง... ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตทำระบายน้ำ”

เรื่องเครื่องล้อม ^{๓๖}

สมัยนั้น วิหารยังไม่มีเครื่องล้อม... ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ล้อมด้วยเครื่องล้อม ๓ อย่าง คือ อีฐ ศิลา ไม้” ชุ่มประตูยังไม่มี... ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตชุ่มประตู” ชุ่มประตูมีพื้นต่ำไป น้ำท่วมได้... ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ถมให้สูง” ชุ่มประตูไม่มีบาน... ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตชุ่มประตู กรอบเข็ดหน้า ครกกรองรับเคื่อยประตู หวงข้างบน สายยู ไม้หัวลิง ลิ่ม กลอน ช่องดาน ช่องเขือกชก เขือกชก” ผงหญ้าที่มุงชุ่มประตูตกเกลื่อน... ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้รื้อลง ฉาบทั้งข้างบน ข้างล่างให้มีสีขาว สีดำ สีเหลือง มีลายดอกไม้ เครือเถา พันมังกร ดอกจอก ๕ กลีบ”

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^{๓๓} วิ.จตุ ๘/๒๒๓/๑๑๗

^{๓๔} วิ.จตุ ๘/๒๒๓/๑๑๗

^{๓๕} วิ.จตุ ๘/๒๓๔/๑๒๐

^{๓๖} วิ.จตุ ๘/๒๓๕/๑๑๗

พุทธธานุญาตภาพดอกไม้

สมัยนั้น พระชัพพคคีย์ให้ช่างเขียนภาพสตรี นุระไวโนวิหาร ชาวบ้านเที่ยวชมวิหารเห็นเข้า จึงเพ่งโทษติเตียน โพนทะนาว่า.... เหมือนพวกคฤหัสถ์ผู้บริโภคคาม.... ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าฯ ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงให้เขียนภาพสตรี นุระรูปใดให้เขียนต้องอาบัติทุกกฏ เภออนุญาตภาพดอกไม้ ภาพเครือเถา ฟันม้งกร ดอกจอก ๕ กลีบ เรื่องโรงสะติง

สมัยต่อมา ภิกษุทั้งหลายเข้บจิวรอยู่ในที่แจ้ง ลำบากด้วยความหนาวบ้าง ร้อนบ้าง จึงกราบทูลเรื่องนั้นแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าฯ ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เภออนุญาตโรงสะติง...” นอกจากนี้ ทรงมีพุทธธานุญาตองค์ประกอบเสนาสนะอื่นๆ อีก เช่น อนุญาตให้ถมที่สูง, อนุญาตให้ก่อมูลดินที่ถม ๓ อย่าง, อนุญาตบันได ๓ ชนิด, อนุญาตราวสำหรับยึด, อนุญาตให้รื้อหลังคาลงแล้วฉาบด้วยดินทั้งข้างนอกข้างใน ให้มีสีขาว สีดำ สีเหลือง จำหลักเป็นพวงดอกไม้ เครือไม้ ฟันม้งกร ดอกจอก ๕ กลีบ ราวจิวร สายระเดียงจิวร, อนุญาตให้แขวนไม้สตั้งไว้ที่เดือยข้างขวา หรือ ไม้หน้าคณฑ

เรื่องที่จงกรม

สมัยนั้น ทายกทายิกาในพระนครเวลาตีเริ่มจัดปรุงอาหารประณีตขึ้นตามลำดับ ภิกษุทั้งหลายฉันอาหารอันปราณีตแล้ว มีร่างกายอันโทษสังสม มีอาพาธมาก ครั้งนั้น หมอชีวกโกมารภัจได้ไปสูเมืองเวสาลีด้วยกิจจำเป็นบางอย่างได้เห็นภิกษุทั้งหลาย มีร่างกายอันโทษสังสม มีอาพาธมาก ครั้นแล้ว ไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า.... ทรงธรรมิกถาในเพราะเหตุเป็นค้ำมูลนั้น ในเพราะเหตุแรกเกิดนั้น แล้วรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เภออนุญาตที่จงกรมและเรือนไฟ

นอกจากนี้ทรงมีพุทธธานุญาตองค์ประกอบเสนาสนะอื่นๆ ตามมาอีก เช่น อนุญาตให้ทำจงกรมให้เรียบ, อนุญาตให้ทำที่จงกรมให้สูง, อนุญาตให้ก่อมูลดินที่ถม ๓ ชนิด, อนุญาตบันได ๓ ชนิด, อนุญาตราวสำหรับยึด, อนุญาตรั้วรอบที่จงกรม, อนุญาตโรงจงกรม เพื่อกันหนาวและร้อน, อนุญาตให้รื้อหลังคาลงแล้วฉาบด้วยดินทั้งข้างนอกข้างใน ทำให้มีสีขาว สีดำ สีเหลือง จำหลักเป็นพวงดอกไม้ เครือไม้ ฟันม้งกร ดอกจอก ๕ กลีบ ราวจิวร สายระเดียงจิวร

๑๑ ฎ.๑๓ ๘/๒๒๖/๑๑๖

๑๒ ฎ.๑๓ ๘/๖๖/๑๑๕

๑๓ ฎ.๑๓ ๘/๗๔/๑๑๔

เรื่องเรือนไฟ^{๑๑}

ในเหตุที่ภิกษุทั้งหลายนั้นฉันอาหารอันปราณีตแล้ว มีร่างกายอันโทษสังสม มีอาพาธมาก นอกจากจะทรงมีพุทธานุญาตเกี่ยวกับโรงจกรมแล้ว ยังทรงมีพุทธานุญาต เรื่อง เรือนไฟด้วย ดังความว่า

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงธรรมิกถาในเพราะเหตุเป็นเค้ามูลนั้น ในเพราะเหตุแรกเกิดนั้น แล้วรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตที่จกรมและเรือนไฟ”

นอกจากนี้ ทรงมีพุทธานุญาตองค์ประกอบของเรือนไฟอื่นๆ ตามมาอีก เช่น อนุญาตให้ถมพื้นให้สูง , อนุญาตให้ก่อมูลดินที่ถม ๓ ชนิด , อนุญาตบันได ๓ ชนิด , อนุญาตราวสำหรับยึด , อนุญาตบานประตู , กรอบเช็ดหน้า , ครกรองเคียบประตู , ห่วงข้างบน , สายยู , ไม้หัวลิง , กลอน , ลืม , ช่องดาน , ช่องสำหรับเชือกชัก , เชือกสำหรับชัก , อนุญาตให้ก่อให้ต่ำ , เรือนไฟไม่มีปล่องควัน , อนุญาตปล่องควัน , เรือนไฟขนาดเล็กไม่มีอุปจาร , อนุญาตให้ทำหน้าที่ตั้งเตาไฟไว้ส่วนข้างหนึ่ง เฉพาะเรือนไฟขนาดเล็ก เรือนไฟขนาดใหญ่ตั้งไว้ตรงกลางได้ , ไฟในเรือนไฟสกนกาย อนุญาตที่ขังน้ำ , ชันตักน้ำ , เรือนไฟที่มุงด้วยหญ้าใหม่เกรียมอนุญาตให้หรือลง ฉาบดินทั้งข้างบนข้างล่าง , เรือนไฟเป็นตามอนุญาตให้ปูเครื่องลาด ๓ อย่าง , อนุญาตให้ชำระล้างน้ำขัง , อนุญาตที่ระบายน้ำ , ภิกษุทั้งหลายนั่งบนพื้นดินบนเรือนไฟ เนื้อตัวคนอนุญาตตั้งในเรือนไฟ , อนุญาตให้ล้อมรั้ว ๓ อย่าง , อนุญาตขุมประตู , อนุญาตบานประตู , กรอบเช็ดหน้า , ครกรองเคียบประตู , ห่วงข้างบน , สายยู , ไม้หัวลิง , กลอน , ลืม , ช่องดาน , ช่องสำหรับเชือกชัก , เชือกสำหรับชัก , อนุญาตให้หรือหลังคาลง ฉาบดินทั้งข้างบนข้างล่าง ทำให้มีสีขาว สีดำ สีเหลือง จำหลักเป็นพวงดอกไม้ , เครือไม้ , ฟันมังกร , ดอกจอก ๕ กลีบอนุญาตให้โรยกวาดแร่ บริเวณที่เป็นถม , อนุญาตให้วางศิลาเรียบ บริเวณที่เป็นถม , อนุญาตที่ระบายน้ำ , บริเวณที่น้ำขัง , อนุญาตราวจิวร , สายระเดียจิวรในเรือนไฟ , อนุญาตบ่อน้ำ , อนุญาตให้บ่อน้ำก่อด้วยมูลดิน ๓ อย่าง , อนุญาตให้ถมบ่อน้ำให้สูง , อนุญาตราวสำหรับยึด , อนุญาตเรือนไฟมีบันลม ซึ่งอุบาสกผู้หนึ่งประสงค์จะสร้างถวาย

นอกจากนี้ มีพุทธานุญาตศาลาใกล้เรือนไฟ สำหรับตากจิวร , กั้นเปียกฝน และทรงอนุญาตศาลาใกล้เรือนไฟ ดังนี้อนุญาตให้ก่อมูลดินที่ถม ๓ ชนิด อนุญาตบันได ๓ ชนิด , อนุญาตราวสำหรับยึด , อนุญาตให้หรือหลังคาลง ฉาบดินทั้งข้างบนข้างล่าง , ราวจิวร , สายระเดียจิวร

เรื่องศาลาสำหรับบ่อน้ำ^{๑๒}

สมัยต่อมา ภิกษุทั้งหลายตักน้ำในที่แจ้ง ลำบาก ด้วยหนาวบ้าง ร่องบ้าง... ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตศาลาสำหรับบ่อน้ำ...”

^{๑๑} 3.๑๓ al/๓๘/๒๓๓

^{๑๒} 3.๑๓ al/๓๘/๓๓

นอกจากนั้น ทรงมีพุทธานุญาตเกี่ยวกับองค์ประกอบเสนาสนะอื่นๆ เช่น อนุญาตลำรางระบายน้ำ บริเวณที่เป็นตม ,อนุญาตให้กั้นกำแพง ๓ ชนิด ,อนุญาตเครื่องลาด ๓ ชนิด ,อนุญาตท่อระบายน้ำ

นอกจากนั้น อนุญาตสระน้ำที่อุบาทกผู้หนึ่งใครจะสร้างถวายสงฆ์ ,อนุญาตก่อบบสระน้ำ ๓ อย่าง ,อนุญาตบันได ๓ อย่าง ,อนุญาตราวสำหรับยึด ,อนุญาตรางน้ำ ท่อระบายน้ำ เรื่องหอฉัน”

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายฉันอาหารในที่แจ้ง ลำบากด้วยหนาวบ้าง ร้อนบ้าง จึงกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าฯ ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตหอฉัน”

นอกจากนั้น ทรงมีพุทธานุญาตองค์ประกอบเสนาสนะอื่นๆ เช่น อนุญาตให้ถมพื้นที่ให้สูง ,อนุญาตให้ก่อบบดินที่ถม ๓ ชนิด ,อนุญาตบันได ๓ ชนิด คือ บันไดอิฐ ศิลา ไม้ ,อนุญาตราวสำหรับยึด ,อนุญาตให้รื้อหลังคาถง แล้วขานโบกดินทั้งข้างบนข้างล่าง ให้มีสีขาว สีดำ สีเหลือง มีลายดอกไม้ เครือเถา พันมังกร ดอกจอก ๕ กลีบ ราวจิวร สายระเดียง ,อนุญาตราวจิวรสายระเดียง ไว้กลางแจ้ง

นอกจากนั้น อนุญาตโรงน้ำฉัน ประรำน้ำฉัน ,อนุญาตให้ถมพื้นที่ให้สูง ,อนุญาตให้ก่อบบ ๓ ชนิด ,อนุญาตบันได ๓ ชนิด ,อนุญาตราวสำหรับยึด ,อนุญาตให้รื้อหลังคาถงขานด้วยดินทั้งข้างบนข้างล่างให้มีสีขาว สีดำ สีเหลือง มีลายดอกไม้ เครือเถา พันมังกร ดอกจอก ๕ กลีบ ราวจิวรสายระเดียง ,อนุญาตสังฆตักน้ำดื่ม ชันตักน้ำดื่ม ,อนุญาตให้ล้อมด้วยเครื่องล้อม ๓ อย่าง ,อนุญาตให้ถมให้สูง ,อนุญาตขุมประตุ กรอบเข็ดหน้า ครกกรองรับเคียวประตุ ห่วงข้างบน สายยู ไม้หัวลิง อิม กลอน ช่องคาน ช่องเขือกชัก เขือกชัก ,อนุญาตให้รื้อลง ขานทั้งข้างบนข้างล่างให้มีสีขาว สีดำ สีเหลือง มีลายดอกไม้ เครือเถา พันมังกร ดอกจอก ๕ กลีบ

เรื่องวัจจฎฐิ”

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายถ่ายปัสสาวะลงในที่นั้นๆ ในอาราม อารามลกปรก ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าฯ ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ถ่ายปัสสาวะในที่ควรสวนข้างหนึ่ง” อารามมีกลิ่นเหม็น... ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตหม้อปัสสาวะ” ภิกษุทั้งหลายนั่งปัสสาวะลำบาก... ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเขียงรองเท้าถ่ายปัสสาวะ” เขียงรองเท้าปัสสาวะเปิดเผย ภิกษุทั้งหลายละอายที่จะถ่ายปัสสาวะ... ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้เครื่องล้อม ๓ ชนิด คือ เครื่องล้อมอิฐ เครื่องล้อมหิน ฝาไม้” หม้อปัสสาวะไม่มีฝาปิด มีกลิ่นเหม็น... ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตฝาปิด”

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายตายอุจจาระลงในที่นั้นๆ ในอาราม อารามสกปรก... ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ถ่ายอุจจาระในที่ควรส่วนข้างหนึ่ง” อารามมีกลิ่นเหม็น... ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตหลุมถ่ายอุจจาระ” ขอบปากหลุมทั้ง... ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ก่อกร ๓ อย่าง คือ ก่อด้วยอิฐ ก่อด้วยศิลา ก่อด้วยไม้” หลุมอุจจาระ มีพื้นต่ำ น้ำท่วมได้... ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ถมพื้นสูง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ก่อกร ๓ อย่าง คือ ก่อด้วยอิฐ ก่อด้วยศิลา ก่อด้วยไม้ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาต บันได ๓ อย่าง บันไดอิฐ บันไดหิน บันไดไม้” ภิกษุทั้งหลายขึ้นลงลำบาก... ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตราวสำหรับยึด” ภิกษุทั้งหลายนั่งถ่ายอุจจาระที่ริมหลุมพลัดตกลงไป... ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ลาดพื้น แล้วเจาะช่องถ่ายอุจจาระตรงกลาง” ภิกษุทั้งหลายนั่งถ่ายอุจจาระลำบาก... ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเรียงรองเท้าถ่ายอุจจาระ” ภิกษุทั้งหลายถ่ายปัสสาวะออกไปข้างนอก... ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตวางรองปัสสาวะ” ไม้ชำระไม่มี... ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตไม้ชำระ กระจ่างรองไม้ชำระ” หลุมอุจจาระไม่มี ไม่ได้ปิดมีกลิ่นเหม็น... ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตฝาปิด”

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายถ่ายอุจจาระในที่แจ้ง ลำบากด้วยร้อนบ้างหนาวบ้าง จึงกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าๆ ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตวัจจุกฎี” วัจจุกฎี... ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตบานประตู กรอบเช็ดหน้า ครกรับเคียวบานประตู ห่วงข้างบน สายยู ไม้หัวลิง กลอน ลืม ช่องदान ช่องเชือกชัก เชือกชัก” ผงหญ้าที่มุ่งวัจจุกฎีตกเคลื่อน... ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้รื้อลงอาบดินทั้งข้างบนข้างล่าง ทำให้มีสีข้าว สีดำ สีเหลือง จำหลักเป็นพวงดอกไม้ เครือไม้ พันทังกร ดอกจอก๕ กลีบ ราวจีวร”

สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งชรา ทุพพลภาค ถ่ายอุจจาระแล้วลุกขึ้นล้มลง... ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเชือกห้อยสำหรับเหนียว”

และนอกจากนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอนุญาตเครื่องล้อม ชุ่มประตุ ถมพื้นให้สูง ก่อกรพื้นที่ดีม บันได ราวสำหรับยึด บานประตู วางศิลาเรียบ วางท่อระบายน้ำ หม้ออุจจาระ กระบอกตักน้ำชำระอุจจาระ เขียงไม้สำหรับนั่งถ่าย และฝาปิดหม้ออุจจาระ เป็นต้น
สถานที่ประชุมแสดงธรรม หรือ ธรรมสภา^{๕๕}

ในพุทธประวัติ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงเล่าถึง ทุพทกิจประจำวันที่ทรงกระทำในสวนของปัจฉาภักตตกิจไว้มีความ “ส่วนที่สามของวัน คือ เวลาเย็นเสด็จไปธรรมสภา ซึ่งมีมหาขณมารอเฝ้าอยู่ ก็ทรงแสดงธรรมโปรดเป็นกาลยุดต์ คือ เหมาะสมแก่กาลหรือสมัยยุดต์ เหมาะแก่สมัย

^{๕๕} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, ๕๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๓๔๐

เมื่อยุติด้วยกาล ก็ส่งบริษัทกลับในคำบอกวัดได้ผูกเป็นบาทคาถาไว้ว่า สายณฺเห ธมฺมเทสนํ ทนฺ
แสดงธรรมในเวลาเย็น”

และนอกจากนี้ยังทรงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุสงฆ์ประชุมแสดงธรรมแก่มหาชนได้ ดังมี
ความในพระไตรปิฎกว่า

“ก็โดยสมัยนั้นแล.... พวกบริพาชกอัญญเดียรติยถึงวัน ๑๔ คำ ๑๕ คำ และ ๘ คำแห่ง
บิภษฺ ย่อมประชุมกันกล่าวธรรม คนทั้งหลายเข้าไปหาบริพาชกอัญญเดียรติยเหล่านั้นเพื่อฟังธรรม
พวกเขาได้ความรัก ได้ความเลื่อมใส ในพวกบริพาชกอัญญเดียรติยฯ ย่อมได้พรรคพวก ครั้งนั้น
พระเจ้าพิมพิสารจอมเสนามคธราช เสด็จไปในที่สงัดหนักเรือนอยู่ ได้มีพระราชปริวิตกแห่งพระราช
หฤทัยเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า.... ไฉนหนอพระคุณเจ้าทั้งหลายจะฟังประชุมกันในวัน ๑๔ คำ ๑๕ คำ
และ ๘ คำแห่งบิภษฺบ้าง จึงท้าวเธอเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า.... ได้ทูลข้อปริวิตกนั้น....

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำธรรมิกถา เพราะเหตุเป็นคำมูลนั้นในเพราะเหตุ
แรกเกิดนั้น แล้วรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ประชุมกันกล่าว
ธรรมในวัน ๑๔ คำ ๑๕ คำ และ ๘ คำแห่งบิภษฺ”^{๕๖}

สำหรับธรรมสภาและสถานที่อันภิกษุสงฆ์ใช้ประชุมแสดงธรรมแก่มหาชนนี้เมื่อ
พิจารณาถึงวัตถุประสงค์และลักษณะการใช้งานแล้ว อาจสันนิษฐานได้ว่า เป็นสถานที่เดียวกัน
หรือเป็นบริเวณเดียวกันซึ่งตั้งอยู่ในอาราม โดยอาจจะมีลักษณะเป็นลานในสวนหรือเป็นวิหารก็ได้
พุทธานุญาตสมมติโรงอุโบสถ^{๕๗}

ก็โดยสมัยนั้นแล ภิกษุทั้งหลายสวดปาติโมกข์ตามบริเวณวิหารโดยมิได้กำหนดที่ พระ
อาคันตุกะทั้งหลายไม่รู้ว่่า วันนี้พระสงฆ์จะทำอุโบสถที่ไหน จึงพากันกราบทูลเรื่องนั้นแก่พระผู้มี
พระภาคเจ้าฯ ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงสวดปาติโมกข์ตามบริเวณวิหาร โดยมิได้
กำหนดที่ รูปใดสวดต้องอาบัติทุกกฏ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้สมมติวิหาร เรือนมุงแถบ
เดียว เรือนชั้น เรือนใต้ หรือถ้ำ ที่สงฆ์จำนงให้เป็นโรงอุโบสถแล้วทำอุโบสถ

โรงอุโบสถ ซึ่งใช้เป็นสถานที่สำหรับภิกษุสงฆ์ภายในอารามเดียวกันใช้ทำสังฆกรรมร่วม
กันนี้ในอรรถกถาเรื่อง วิถีผูกชันทสีมาได้กล่าวถึงการเลือกบริเวณที่ตั้งของโรงอุโบสถ ซึ่งเป็น
ชันทสีมา มีความว่า

“ภิกษุทั้งหลายผู้จะสมมติสังวาสกสีมาควรผูกชันทสีมา เพื่อทำสังฆกรรมทั้งหลายมี
บรรพชาและอุปสมบท เป็นต้น ก็แลเมื่อจะผูกชันทสีมานั้นต้องรู้จักวัด ถ้าจะผูกในวัดที่อยู่
ที่ทายกสร้างให้ประดิษฐานวัดฤ มีต้นโพธิ์ เจดีย์ และหอฉัน เป็นต้นเสร็จแล้ว อย่าผูกตรงกลางวัดที่

^{๕๖} วิ.มพ.๖/๑๔๗/๓๗๗ - ๓๗๘

^{๕๗} วิ.มพ.๖/๑๔๗/๓๗๗

อยู่ชั้นเป็นสถานที่ประชุมของชนมาก ฟังผูกในโอกาสอันศักดิ์ ที่สุดท้ายวัดที่อยู่ เมื่อจะผูกในวัดที่
อยู่ที่ทากไม่ได้สร้าง ฟังกะที่ไว้สำหรับวัดอุทกทั้งปวง มีต้นโพธิ์และเจดีย์ เป็นต้นไว้แล้ว เมื่อ
ประดิษฐานวัดอุทกทั้งหลายเสร็จแล้ว ชัณฑสีมาจะอยู่ในโอกาสศักดิ์สุดท้ายวัดที่อยู่ด้วยประการใด
ฟังผูกด้วยประการนั้นเกิด ชัณฑสีมานั้น โดยกำหนดอย่างต่ำที่สุด ถ้าจุภิกษุได้ ๒๑ รูปใช้ได้ ย่อม
กว่านั้นใช้ไม่ได้ ที่ใหญ่แม้จุภิกษุจำนวนพันก็ใช้ได้ เมื่อจะผูกชัณฑสีมานั้น ฟังวางศิลาที่ควรเป็นนิ
มิตรได้ไว้โดยรอบโรงที่จะผูกสีมา....”^{๕๕}

สังเขปความ

พุทธานุญาติเสนาสนะต่างๆ ภายในอาราม

๑. วิหาร (กุฎิที่พักอาศัย)
๒. โรงตั่ง (สำหรับทอผ้า, ตัดเย็บจีวร, ซัก และย้อมจีวร)
๓. เรือนไฟ (สำหรับอบตัวด้วยเครื่องสมุนไพร)
๔. ที่จงกรม, โรงจงกรม, ทางจงกรม (สำหรับการเจริญกรรมฐานมีปฏิฐาน และบริหารร่างกาย)
๕. ศาลาไถ่เรือนไฟ (สำหรับตากจีวร)
๖. ศาลาบ่อน้ำ, บ่อน้ำ (สำหรับอุปโภค)
๗. หอฉัน (สำหรับภิกษุสงฆ์ฉันภัตตาหารร่วมกัน และพุทธบริษัททำบุญ)
๘. โรงน้ำฉัน, ปะรำน้ำฉัน (สำหรับเก็บน้ำเพื่อการบริโภค)
๙. รั้วกุฎิ (ห้องสุขา)
๑๐. ธรรมสภา (สถานที่สำหรับประชุมแสดงธรรมแก่พุทธบริษัท)
๑๑. โรงอุโบสถ (สถานที่สำหรับภิกษุสงฆ์ทำสังฆกรรม)

พุทธานุญาติลักษณะของเสนาสนะ^{๕๖}

๑. วิหาร คือ อาคาร ซึ่งมีหลังคา ๒ปีก โดยทั่วไปเรียกว่า ทรงมนิลา (GABLE ROOF)
ทั้งนี้ หมายรวมทั้ง ทรงปั้นหยา (HIPPED ROOF) ด้วย
๒. เรือนมุงแถบเดียว คือ อาคารที่มีหลังคาปีกเดียวเป็นเพิง โดยทั่วไปเรียกว่า เพิงหมา
แหงน (LEAN TO ROOF)
๓. เรือนโล้น คือ อาคาร ซึ่งมีหลังคาเป็นลานให้พระจันทร์ส่องแสงได้ตลอดหรือหลังคา
แบน (FLAT ROOF)

^{๕๕} วิ.มท. ๖/-/๔๐๙-๔๑๐

^{๕๖} ศ. น.อ.สมภพ ภิรมย์ ร.น. ราชบัณฑิต, เวทีไทยภาคกลาง, (กรุงเทพฯ โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์, ๒๕๓๒), หน้า ๓-๔

๔. เรือนชั้นหรือปราสาท คือ อาคาร ซึ่งสูงตั้งแต่ ๒ ชั้นขึ้นไปในประเทศอินเดียพระมหากษัตริย์หรือพราหมณ์หรือแพศย์ก็อยู่บนปราสาทได้... แต่ฝ่ายไทยปราสาท หมายถึง เรือนยอดหรือกฎการ ซึ่งให้เฉพาะพระมหากษัตริย์เท่านั้น โดยมีลักษณะมียอดต่อจากหลังคาขึ้นไปเป็นยอดแหลม ในทางภาษาอังกฤษตรงกับคำว่า THE SPIRE ในสถาปัตยกรรมโกธิค (GOTHIC ARCHITECTURE), โดม (DOME) ในสถาปัตยกรรมเรเนซองส์ (RENAISSANCE ARCHITECTURE) และสถาปัตยกรรมอิสลาม
๕. ถ้ำ ซึ่งหมายถึง เสนาสนะ ซึ่งเกิดขึ้นโดยธรรมชาติ ทั้งนี้รวมถึง โคนไม้ ที่แจ้ง ลอมฟาง ฯลฯ

องค์ประกอบของอารามที่ได้จากการศึกษา

๑. บริเวณธรรมสภา เป็นบริเวณที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกแสดงธรรมโปรดพุทธบริษัทในเวลาเย็น และเป็นสถานที่ประชุมแสดงธรรมของสงฆ์แก่พุทธบริษัทในวัน ๘ ค่ำ, ๑๔ ค่ำ และ ๑๕ ค่ำ แห่งปี
๒. บริเวณเสนาสนะที่เป็นองค์ประกอบของอาราม เป็นบริเวณที่ประกอบด้วย เสนาสนะที่ใช้ร่วมกันของภิกษุสงฆ์ เช่น หอฉัน เรือนไฟ ศาลาใกล้เรือนไฟ โรงน้ำจัน บ่อน้ำ ศาลาบ่อน้ำ โรงสวด และวัจจกฏี เป็นต้น
๓. บริเวณวิหารที่เป็นที่ประทับของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นที่ตั้งของพระคันธกฏี และบริเวณที่ทรงประทานโอวาท ตอบปัญหา ให้กรรมฐาน แก่พระภิกษุสงฆ์ที่มาประชุมกันเข้าเฝ้าในเวลาค่ำ
๔. บริเวณที่พักของภิกษุสงฆ์ เป็นบริเวณที่สงบ กลางวันไม่มีคนพลุกพล่าน กลางคืนเงียบสงัด เป็นที่ตั้งของวิหารหรือกฏี ซึ่งมีที่นั่งอยู่เฉพาะรูป และอยู่หลายรูป ตลอดจนถึงทางจงกรม และโรงจงกรม เป็นต้น
๕. บริเวณที่พักของภิกษุณีสงฆ์มีลักษณะคล้ายคลึงกับบริเวณที่พักของภิกษุสงฆ์ แต่บริเวณที่พักของภิกษุณีสงฆ์แยกออกจากของภิกษุสงฆ์
๖. บริเวณที่เป็นเขตสีมา หรือโรงอุโบสถ เป็นบริเวณที่สงฆ์กำหนดขึ้นเพื่อทำสังฆกรรมต่างๆ เช่น อุบสมบท สวดปาฏิโมกข์ เป็นต้น ในอรรถกถาได้กล่าวว่า เขตสีมานั้น ควรตั้งอยู่ในบริเวณทำยัดมีความสงบสงัด ซึ่งไม่เป็นที่ที่มีประชาชนมาชุมนุมกัน

พุทธานุญาตองค์ประกอบของเสนาสนะ

๑. ระเบียบง (สาเหตุจากพื้นที่ภายในเสนาสนะไม่พอแก่การใช้งาน)
๒. เฉลียงลับแล (สาเหตุจากพื้นที่ภายในเสนาสนะไม่พอแก่การใช้งาน)

๓. หน้ามุขมีหลังคา (สาเหตุจากพื้นที่ภายในเสนาสนะไม่พอแก่การใช้งาน)
๔. กันสาดฝาค้า, แฉงหรือฝากันสาด
๕. บานประตู (กลอน, ลูกदान, ลิ้มยนต์, สายยู, กรอบเช็ดหน้า, เด็อย, ครกรับเด็อย)
๖. เครื่องมุงหลังคา (กระเบื้อง, หิน, ปูนขาว, หญ้า, ใบไม้) และบันลม
๗. บานหน้าต่าง (มีซุกซี, มีชาย, มีซี่กรง, มีมู่ลี่)
๘. สีทาวิหาร (สีขาว, สีดำ, สีเหลือง)
๙. บันได (อิฐ, ศิลา, ไม้) และราวบันได
๑๐. ถ้าวินหารเล็กให้กันห้องด้านข้างด้านหนึ่ง, ถ้าวินหารใหญ่จะกันเป็นห้องตรงกลางก็ได้
๑๑. กันห้องรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส, กันห้องยาว (ผ้าม่าน, กันฝ้ากึ่งหนึ่ง)
๑๒. เพดาน
๑๓. ให้ถมที่ และก่อกรด้วยอิฐ, ศิลา, ไม้
๑๔. ถ้าเป็นที่ลุ่มให้ถมที่ด้วยหิน ทำท่อระบายน้ำหรือปูพื้นให้เรียบด้วยศิลา
๑๕. ทำรั้วหรือเครื่องล้อมด้วยอิฐ, ศิลา, ไม้
๑๖. ทำซุ้มประตูที่รั้ว
๑๗. เขียนลวดลายและภาพประดับตกแต่งเป็นลายดอกไม้, เครื่องเกา, ฟันมังกร,
ดอกจอก ๕ กลีบ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๓.๓ พุทธาณุญาตเกี่ยวกับข้อวัตรปฏิบัติ และเครื่องประกอบเสนาสนะ

พุทธาณุญาตเครื่องประกอบเสนาสนะ

จากการศึกษาพบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพุทธาณุญาตเครื่องใช้ประกอบภายในเสนาสนะ เพื่ออำนวยความสะดวกแก่ภิกษุสงฆ์ตามสมควร โดยมีหลักอยู่ว่า เครื่องใช้ทุกอย่างนั้น ต้องไม่เป็นไปในลักษณะที่ส่งเสริมให้อุกฤษธรรมเจริญยิ่งขึ้น และอุกฤษธรรมเสื่อมลง เช่น ไม่เป็นของอันวิจิตร มีค่า มีราคา หรือเป็นแบบที่มาราวาสทั่วไปพึงใช้อยู่ ตลอดจนเพื่อไม่ให้เป็นที่ติเตียนของมาราวาส ดังมีตัวอย่างต่อไปนี้

พุทธาณุญาตเตียงและตั้งชนิดต่างๆ^{๕๐}

สมัยนั้น เตียงมีแม่แคร่ติดกับเท้า ซึ่งทอดทิ้งอยู่ในป่าช้า บังเกิดแก่สงฆ์ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าฯ ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเตียงมีแม่แคร่ติดกับเท้า ดังมีแม่แคร่ติดกับเท้าบังเกิดแล้ว ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าฯ ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตมีแม่แคร่ติดกับเท้า

พุทธาณุญาตม้าชนิดต่างๆ^{๕๑}

สมัยนั้น ม้าสีเหลืองบังเกิดแก่สงฆ์ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าฯ ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตม้าสีเหลือง ม้าสีเหลืองชนิดสูงบังเกิดแล้ว.... ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตม้าสีเหลืองชนิดสูง ม้าสีเหลืองมีพนักสามด้านบังเกิดแล้ว.... ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตม้าสีเหลืองมีพนักสามด้าน ม้าสีเหลืองมีพนักสามด้านชนิดสูงบังเกิดแล้ว.... ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตม้าสีเหลืองมีพนักสามด้านชนิดสูง ตั้งหวายบังเกิดแล้ว.... ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตตั้งหวาย ตั้งหุ้มด้วยผ้าบังเกิดแล้ว.... เราอนุญาตตั้งหุ้มด้วยผ้าตั้งขาทรายบังเกิดแล้ว.... เราอนุญาตตั้งขาทราย ตั้งก้ามมะขามป้อมบังเกิดแล้ว.... เราอนุญาตตั้งก้ามมะขามป้อม แผ่นกระดานบังเกิดแล้ว.... เราอนุญาตแผ่นกระดาน เก้าอี้บังเกิดแล้ว.... เราอนุญาตเก้าอี้ ตั้งฟางบังเกิดแล้ว.... เราอนุญาตตั้งฟาง

พุทธาณุญาตเตียงรองเท้าเตียง^{๕๒}

สมัยนั้น พระอหัพคคิยใช้เตียงรองเท้าเตียงสูงเจาะติดกับเตียงรองเท้าเตียง ชาวบ้านเที่ยวชมวิหารเห็นแล้วพึงโทษติเตียน โทนทนาว่า... เหมือนพวกคฤหัสถ์ผู้บริโภคคาม.... ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าฯ ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงใช้เตียงรองเท้าเตียงสูง รูปใดใช้ต้องอาบัติทุกกฏ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเตียงรองเท้าเตียงสูง ๔ นิ้วเป็นอย่างยิ่ง

^{๕๐} 3.๑๓ ๘/๒๐๗/๑๑๐
^{๕๑} 3.๑๓ ๘/๒๐๗/๑๑๑
^{๕๒} 3.๑๓ ๘/๒๐๘/๑๑๒

พุทธธานุญาตหมอน^{๕๓}

สมัยนั้น พระฉัพพัคคีย์ใช้หมอนยาวกึ่งกาย ชาวบ้านเที่ยวชมวิหารพบเห็นแล้วเพ่งโทษ ตีเตียน โทษทนาว่า... เหมือนพวกคฤหัสถ์ผู้บริโภคมาม... ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าฯ ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลายภิกษุไม่พึงใช้หมอนยาวกึ่งกาย ภิกษุใดใช้ต้องอาบัติทุกกฏ เราอนุญาตให้ทำหมอนพอดีกับศีรษะ

พุทธธานุญาตทำฟูก ๕ ชนิด^{๕๔}

สมัยนั้น ในเมืองราชคฤห์ มีมหรสพบนยอดเขา ชาวบ้านจัดแจงฟูกสำหรับพวกมหาอำมาตย์ คือ ฟูกขนสัตว์ ฟูกผ้า ฟูกเปลือกไม้ ฟูกหญ้า ฟูกใบไม้ ครั้นมหรสพเลิกแล้วเขาก็เลิกผ้าห่มไป ภิกษุทั้งหลายได้เห็นขนสัตว์บ้าง ท่อนผ้าบ้าง เปลือกไม้บ้าง หญ้าบ้าง ใบไม้บ้างเป็นอันมาก ซึ่งเขาทิ้งไว้ในที่เล่นมหรสพ ครั้นแล้วได้กราบทูลเรื่องนั้นแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าฯ ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตฟูก ๕ ชนิด คือ ฟูกขนสัตว์ ฟูกผ้า ฟูกเปลือกไม้ ฟูกหญ้า ฟูกใบไม้

สมัยนั้น ผ้าอันเป็นบริวารของเสนาสนะบังเกิดแก่สงฆ์ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าฯ ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ห่มฟูก

พุทธธานุญาตเตียงห่มฟูก^{๕๕}

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายปูฟูกเตียงลงบนตั่ง ปูฟูกตั่งลงบนเตียง ฟูกทั้งหลายขาดทำลาย ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าฯ ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเตียงห่มฟูก ตั่งห่มฟูก ภิกษุทั้งหลายปูลงไปไม่ได้ใช้ผ้ารองล่าง ฟูกย่อยลงข้างล่าง... เราอนุญาตให้ใช้ผ้ารองปูพื้นแล้วห่มฟูก ใจเรเล็กผ้าห่มฟูกไป... เราอนุญาตให้จุดไว้ ใจเรก็ยังลัดไป... เราอนุญาตให้ทำรอยไว้ ถึงอย่างนั้นก็ยังไม่ลัดไป... เราอนุญาตให้พิมพ์รอยนิ้วมือไว้

พุทธธานุญาตเครื่องลาด^{๕๖}

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายนอนบนพื้นดิน เนื้อตัวและจีวรแปดเปื้อนด้วยฝุ่น จึงกราบทูลเรื่องนั้นแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าฯ ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ลาดด้วยหญ้า” หญ้าที่ลาดถูกหนูกัดบ้าง ปลวกกัดบ้าง... ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตแผ่นกระดานคล้ายตั่ง” เมื่อนอนบนแผ่นกระดานคล้ายตั่ง เนื้อตัวไม่สบาย... ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเตียงถักหรือสาน”

^{๕๓} ฎ.๑๓ ๗/๓๑๔/๑๑๓

^{๕๔} ฎ.๑๓ ๗/๓๑๗/๑๑๔

^{๕๕} ฎ.๑๓ ๗/๓๒๑/๑๑๕

^{๕๖} ฎ.๑๓ ๗/๓๐๘/๑๑๐

เรื่องไม้สำหรับแขวน^{๕๗}

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายหลายดวงไว้ที่ปลายเท้าเตียงบ้าง ที่เท้าตั้งบ้าง หนูและปลวกกัดกิน ภิกษุทั้งหลายจึงกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าฯ ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตไม้เคียวติดฝา ไม้ขนาดทันทน์”

เรื่องราวไม้เก็บจีวร^{๕๘}

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายเก็บจีวรไว้บนเตียงบ้าง ไว้บนตั้งบ้าง จีวรขาด ภิกษุทั้งหลายจึงกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าฯ ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตราวจีวร สายระเตียง ในวิหาร”

พุทธอนุญาตให้ปูลาดนอน^{๕๙}

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายล้างเท้าแล้วข้อมรงเกียจที่จะนอน จึงกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าฯ ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ปูลาดก่อนแล้วนอน”

พุทธอนุญาตผ้าเช็ดเท้า^{๖๐}

สมัยนั้น หนั่งหมีบ้งเกิดแก่สงฆ์ เครื่องเช็ดเท้ารูปวงล้อบ้งเกิดแก่สงฆ์ ผ้าท่อนน้อยบ้งเกิดแก่สงฆ์ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าฯ ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ทำเป็นผ้าเช็ดเท้า”

ข้อวัตรปฏิบัติเกี่ยวกับกฎและเสนาสนะ

จากการศึกษาพบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบัญญัติข้อวัตรปฏิบัติที่ภิกษุสงฆ์พึงต้องกระทำต่อเสนาสนะ เช่น วัตรที่ภิกษุผู้ไปสู่อาวาสอื่นพึงปฏิบัติให้เหมาะสม วัตรสำหรับภิกษุผู้จะไปอยู่ที่อื่น วัตรสำหรับภิกษุผู้ใช้สอยเสนาสนะ วัตรอันพึงปฏิบัติในรัจจกฏี เป็นต้น ซึ่งข้อวัตรปฏิบัติต่างๆ เหล่านี้ ข้อมบ่งชี้ให้เห็นถึงลักษณะปลีกย่อยบางประการที่พึงมีในเสนาสนะ เช่น ลานสำหรับซักล้าง บริเวณสำหรับตากเครื่องใช้สอย และบริเวณสำหรับล้างเท้าก่อนเข้าสู่เสนาสนะ เป็นต้น ข้อวัตรต่างๆ ดังมีตัวอย่างต่อไปนี้

“**อาคันตุกวัตร**” (วัตรที่ภิกษุผู้ไปสู่อาวาสอื่นพึงปฏิบัติ)

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุอาคันตุกะคิดว่า จักเข้าไปสู่อารามเดี๋ยวนี้ พึงถอดรองเท้า เคาะ แล้วถือไปต้ำๆ ลดรม เปิดศรีระ ลดจีวรบนศรีระไว้ที่ป่า ไม่ต้องรับร่อน พึงเข้าไปสู่อาราม

^{๕๗} วิ.๑๓ ๗/๒๓๒๒/๑๑๗

^{๕๘} วิ.๑๓ ๗/๒๓๒๓/๑๑๘

^{๕๙} วิ.๑๓ ๗/๒๓๒๓/๑๖๕

^{๖๐} วิ.๑๓ ๗/๒๓๑๔/๑๖๓

^{๖๑} วิ.๑๓ ๗/๔๑๕/๒๓๘

ตามปกติ เมื่อเข้าไปสู่อารามพึงสังเกตว่า ภิกษุเจ้าถิ่นประชุมกันที่ไหน ภิกษุเจ้าถิ่นประชุมกันที่ใด คือ ที่โรงฉัน มณฑป หรือโคนไม้ พึงไปที่นั่น วางบาตรไว้ที่แห่งหนึ่ง วางจีวรไว้ที่แห่งหนึ่ง พึงถืออาสนะที่สมควรนั่ง พึงถามถึงน้ำฉัน พึงถามถึงน้ำใช้ว่า ไหนน้ำฉัน ไหนน้ำใช้ ถ้าต้องการน้ำฉัน พึงตักน้ำฉันมาดื่ม ถ้าต้องการน้ำใช้ พึงตักน้ำใช้มาล้างเท้า เมื่อล้างเท้าพึงรดน้ำด้วยมือข้างหนึ่ง พึงล้างเท้าด้วยมือข้างหนึ่ง รดน้ำด้วยมือใดไม่พึงล้างเท้าด้วยมือนั้น พึงถามถึงผ้าเช็ดรองเท้าแล้ว จึงเช็ดรองเท้า เมื่อจะเช็ดรองเท้า พึงใช้ผ้าแห้งเช็ดก่อนให้ใช้ผ้าเปียกเช็ดทีหลัง พึงซักผ้าเช็ดรองเท้าปิดแล้วพึงไว้ที่ควรแห่งหนึ่ง ถ้าภิกษุเจ้าถิ่นแก่พรรษากว่า พึงอภิวัต ถ้าอ่อนพรรษากว่า พึงให้เธออภิวัต พึงถามถึงเสนาสนะว่า เสนาสนะไหนถึงแก่ผม พึงถามถึงเสนาสนะที่มีภิกษุอยู่ หรือไม่มีภิกษุอยู่ พึงถามถึงโคจรคาม พึงถามถึงโคจรคาม พึงถามถึงสกุลทั้งหลายที่ได้รับว่าสมมติว่าเป็นเสกขะ พึงถามถึงที่ถ่ายอุจจาระ พึงถามถึงที่ถ่ายปัสสาวะ พึงถามถึงน้ำฉัน พึงถามถึงน้ำใช้ พึงถามถึงไม้เท้า พึงถามถึงกติกาสงฆ์ที่ตั้งไว้ว่า ควรเข้าเวลาเท่าไร ควรออกเวลาเท่าไร ถ้าวิหารไม่มีภิกษุอยู่ พึงเคาะประตูรออยู่สักครู่หนึ่งแล้วถอดลิ้มผลักบานประตู ยืนอยู่ข้างนอกแลดูให้ทั่ว ถ้าวิหารรก หรือเตียงซ้อนอยู่บนเตียง หรือตั้งซ้อนอยู่บนตั้ง เสนาสนะมีละอองจับอยู่เบื้องบน ถ้าอุตสนาะอยู่ พึงชำระเสีย เมื่อจะชำระวิหารพึงชนเครื่องลาดพื้นออกไปวางไว้ที่ควรแห่งหนึ่งก่อน พึงชนเชียงรองเท้าเตียงออกไปวางไว้ที่ควรแห่งหนึ่ง พึงชนพุกและหมอนออกไปวางไว้ที่ควรแห่งหนึ่ง พึงชนผ้านิสีทนะและผ้าปูนอนออกไปวางไว้ที่ควรแห่งหนึ่ง เตียง ตั้ง อันภิกษุพึงยกต่ำๆ ทำให้เรียบร้อย อย่าให้ครูดสี กระทบบานและกรอบประตู ชนไปวางไว้ที่ควรแห่งหนึ่ง กระโถนพึงชนไปวางไว้ที่ควรแห่งหนึ่ง พนักอิงพึงชนไปวางไว้ที่ควรแห่งหนึ่ง ถ้าในวิหารมีหยากเยื่อพึงกวาดแต่เพดานลงมาก่อน พึงเช็ดกรอบหน้าต่าง ประตู และมุมห้อง ถ้าฝาทาน้ำมันขึ้นรา พึงเอาผ้าชุบน้ำบิดแล้วเช็ด ถ้าพื้นทาสีดำขึ้นรา พึงเอาผ้าชุบน้ำบิดแล้วเช็ด ถ้าพื้นไม่ได้ทา พึงเอาน้ำพรมแล้วกวาดด้วยคิดว่าอย่าให้ฝุ่นกลบวิหาร พึงเก็บกวาดหยากเยื่อไปทิ้งเสีย ณ ที่ควรแห่งหนึ่ง เครื่องลาดพื้นพึงผึ่งแดดชำระเคาะบิด แล้วชนกลับไปปูไว้ตามเดิม เชียงรองเท้าเตียง พึงผึ่งแดด ชัด เช็ด แล้วชนกลับตั้งไว้ตามเดิม เตียง ตั้ง พึงผึ่งแดด ชัดสีเคาะ ยกต่ำๆ ทำให้ดี อย่าให้ครูดสี กระทบบานและกรอบประตู ชนกลับตั้งไว้ตามเดิม พุกและหมอนตากแห้งแล้ว เคาะบิดให้สะอาดชนกลับวางไว้ตามเดิม ผ้าปูนั่งและผ้าปูนอนตากแห้งแล้ว สลัดให้สะอาด ชนกลับไปปูไว้ตามเดิม กระโถนพนักอิงตากแล้วพึงเช็ดชนกลับไปตามเดิม พึงเก็บบาตร จีวร เมื่อเก็บบาตร พึงเอามือข้างหนึ่งจับบาตร เอามือข้างหนึ่งลูบคลำได้เตียงหรือได้ตั้ง แล้วเก็บบาตร แต่อย่าเก็บบาตรบนพื้นที่ปรากฏเครื่องรอง เมื่อเก็บจีวรพึงเอามือข้างหนึ่งถือจีวร เอามือข้างหนึ่งลูบราวจีวรหรือสายระเดียง พึงทำชายไว้ข้างนอก ชนดไว้ข้างใน เก็บจีวร ถ้ามีลมเจือด้วยฝนพัดมาทางทิศตะวันออก พึงปิดหน้าต่างทางด้านตะวันออก ถ้ามีลมเจือด้วยฝนพัดมาทางทิศตะวันตก พึงปิดหน้าต่างทางด้านตะวันตก ถ้ามีลมเจือด้วยฝนพัดมาทางทิศเหนือ พึงปิดหน้าต่างทางด้านเหนือ ถ้ามีลมเจือด้วย

ผงคลีพิดมาทางทิศใต้ ฟิงปิดหน้าต่างทางด้านใต้ ถ้าฤดูหนาวกลางวันฟิงเปิดหน้าต่าง กลางคืน ฟิงปิด ถ้าฤดูร้อนกลางวันฟิงปิดหน้าต่าง กลางคืนฟิงเปิด ถ้าบริเวณ ชุ่มน้ำ โรงฉัน โรงไฟ รั้วจุกฎี รกฟิงปิดกวาดเสีย ถ้าน้ำฉัน น้ำใช้ ไม่มี ฟิงจัดตั้งไว้ ถ้าหน้าในหม้อชำระไม่มี ฟิงตักน้ำมาไว้ในหม้อชำระ

ฉาวาสิกวัตร^{๒๖} (วัตรที่เจ้าของถิ่นฟิงปฏิบัติแก่อาศัยคนตุกะ)

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเจ้าถิ่นเห็นภิกษุอาศัยคนตุกะผู้แก่กว่าแล้วฟิงปูอาสนะ ฟิงตั้งน้ำล้างเท้า ตั้งรองเท้า กระเบื้องเช็ดเท้า ฟิงถูรับบาตร จีวร ฟิงถามด้วยน้ำฉัน ฟิงถามด้วยน้ำใช้ ถ้าอุตสาหะฟิงเช็ดรองเท้า เมื่อจะเช็ดรองเท้า ฟิงใช้ผ้าแห้งเช็ดก่อน ใช้ผ้าเปียกเช็ดทีหลัง ฟิงซักผ้าเช็ดรองเท้าปิดแล้วฝังไว้ ณ ที่ควรแห่งหนึ่ง ฟิงอภิวัตทาอาศัยคนตุกะผู้แก่กว่า ฟิงจัดเสนาสนะถวายว่าเสนาสนะนั้นถึงแก่ท่าน ฟิงบอกเสนาสนะที่มีภิกษุอยู่หรือไม่มีภิกษุอยู่ ฟิงบอกโคจรคาม ฟิงบอกโคจรคาม ฟิงบอกสกุลที่เป็นเสกขสมมติ ฟิงบอกที่ถ่ายอุจจาระ ฟิงบอกที่ถ่ายปัสสาวะ ฟิงบอกน้ำฉัน ฟิงบอกน้ำใช้ ฟิงบอกไม้เท้า ฟิงบอกกติกาสงฆ์ที่ตั้งไว้ เวลานี้ควรเข้า เวลานี้ควรออก ถ้าภิกษุอาศัยคนตุกะอ่อนพรรษากว่า ฟิงนั่งบอกว่า ท่านจงวางบาตรที่นั่น จงวางจีวรที่นั่น จงนั่งอาสนะนี้ ฟิงบอกน้ำฉัน ฟิงบอกน้ำใช้ ฟิงบอกผ้าเช็ดรองเท้า ฟิงแนะนำภิกษุอาศัยคนตุกะให้อภิวัตทา ฟิงบอกเสนาสนะว่า เสนาสนะนั้นถึงแก่ท่าน ฟิงบอกเสนาสนะที่มีภิกษุอยู่ หรือไม่มีภิกษุอยู่ ฟิงบอกโคจรคาม ฟิงบอกโคจรคาม ฟิงบอกสกุลที่เป็นเสกขสมมติ ฟิงบอกที่ถ่ายอุจจาระ ฟิงบอกที่ถ่ายปัสสาวะ ฟิงบอกน้ำฉัน ฟิงบอกน้ำใช้ ฟิงบอกไม้เท้า ฟิงบอกกติกาสงฆ์ที่ตั้งไว้ เวลานี้ควรเข้า เวลานี้ควรออก”

คมิกวัตร^{๒๗} (วัตรที่ภิกษุผู้จะไปอยู่ที่อื่นฟิงปฏิบัติ)

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้เตรียมจะไป ฟิงเก็บเครื่องมือเครื่องดิน ปิดประตูหน้าต่าง มอบหมายเสนาสนะ ถ้าภิกษุไม่มี ฟิงมอบหมายสามเณร ถ้าสามเณรไม่มี ฟิงมอบหมายคนวัด ถ้าคนวัดไม่มี ฟิงมอบหมายอุบาสก ถ้าไม่มีภิกษุ สามเณร คนวัด หรืออุบาสก ฟิงยกเตียงขึ้นวางไว้บนคิลาสีแผ่น แล้วฟิงยกเตียงซ้อนเตียง ตั้งซ้อนตั้ง และกองเครื่องเสนาสนะไว้ข้างบน เก็บเครื่องมือ เครื่องดิน ปิดประตูหน้าต่าง แล้วจึงหลีกไป ถ้าวิหารฝนรั่ว ถ้าอุตสาหะอยู่ฟิงมุง หรือฟิงทำความชวนชวายเป็น จะมุงวิหารได้อย่างไร ถ้าได้ตามความชวนชวายเป็น นี่เป็นความดี ถ้าไม่ได้ ทีใดฝนไม่รั่ว ฟิงยกเตียงขึ้นวางบนคิลาสีแผ่น ในที่นั้น แล้วฟิงยกเตียงซ้อนเตียง ตั้งซ้อนตั้ง แล้วกองเครื่องเสนาสนะไว้ข้างบน เก็บเครื่องมือ เครื่องดิน ปิดประตูหน้าต่างแล้วจึงหลีกไป ถ้าวิหารฝนรั่วทุกแห่ง ถ้าอุตสาหะอยู่ฟิงขนเครื่องเสนาสนะเข้าบ้าน ฟิงทำความชวนชวายเป็น จะขน

^{๒๖} ฎ.๑๓ ส/๔๐๖/๓๔๐

^{๒๗} ฎ.๑๓ ส/๔๐๘/๓๔๖

เครื่องเสนาสนะเข้าบ้านอย่างไร ถ้าได้ตามชวนชวายเป็นอย่างนี้นั้นเป็นความดี ถ้าไม่ได้ ฟังยกเตียงขึ้นวางบนก้อนศิลาที่แผ่นดินที่แจ้ง แล้วฟังยกเตียงขึ้นเตียง ตั้งซ้อนตั้ง กองเครื่องเสนาสนะไว้ข้างบน เก็บเครื่องไม้ เครื่องดินแล้วคลุมด้วยหญ้าหรือใบไม้ แล้วจึงหลีกไปด้วยคิดว่า อย่างไม่เสียส่วนของเตียง ตั้ง คงเหลืออยู่บ้าง”

เสนาสนะวัตร^{๒๔} (วัตรที่ภิกษุผู้รับเสนาสนะของสงฆ์ควรปฏิบัติ)

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ... ภิกษุอยู่ในวิหารใด ถ้าวิหารนั้นรก ถ้าอุตสาหนะอยู่ข้างระ เมื่อจะชำระวิหาร ฟังชนบาศ จีวร ออกไปวางในที่ควรแห่งหนึ่งก่อน ฟังชนผ้าปูนั่ง ผ้าปูนอน วางไว้ที่ควรแห่งหนึ่ง ฟังชนฟูก หมอน ออกไปวางในที่ควรแห่งหนึ่ง เตียง ตั้ง อันภิกษุฟังยกต่างๆ ทำให้เรียบร้อย อย่าให้ครูดสี กระทบบานและกรอบประตู ชนไปวางไว้ที่ควรแห่งหนึ่ง เรียงรองเท้าเตียงฟังชนไปวางไว้ที่ควรแห่งหนึ่ง พนักงานฟังชนไปวางไว้ที่ควรแห่งหนึ่ง เครื่องลาดพื้นฟังกำหนดที่ปูไว้เดิม แล้วชนออกไปวางในที่ควรแห่งหนึ่ง ถ้าในวิหารมีหยากเยื่อฟังกวาดแต่เพดานลงมาก่อน ฟังเช็ดกรอบหน้าต่าง ประตู และมุมห้อง ถ้าฝาทาน้ำมันขึ้นรา ฟังเอาผ้าชุบน้ำบิดแล้วเช็ด ถ้าพื้นทาสีดำขึ้นรา ฟังเอาผ้าชุบน้ำบิดแล้วเช็ด ถ้าพื้นไม้ได้ทา ฟังเอาน้ำพรมแล้วกวาดด้วยคิดว่าอย่าให้ฝุ่นกลบวิหาร ฟังเก็บกวาดหยากเยื่อไปทิ้งเสีย ณ ที่ควรแห่งหนึ่ง ไม่ฟังเคาะเสนาสนะในที่ใกล้ภิกษุ ไม่ฟังเคาะเสนาสนะในที่ใกล้วิหาร ไม่ฟังเคาะเสนาสนะในที่ใกล้น้ำฉัน ไม่ฟังเคาะเสนาสนะในที่ใกล้น้ำใช้ ไม่ฟังเคาะเสนาสนะในที่สูงเหนือลม ฟังเคาะเสนาสนะในที่ต่ำลม เครื่องลาดพื้นฝั่งแดดในที่ควรแห่งหนึ่ง ชำระ เคาะ บิด แล้วชนเก็บไปปูไว้ตามเดิม เรียงรองเท้าเตียง ฟังฝั่งแดด ชัดเช็ดแล้วชนกลับตั้งไว้ตามเดิม เตียง ตั้ง ฟังฝั่งแดด ชัดสีเคาะ ยกต่างๆ ทำให้ดี อย่าให้ครูดสี กระทบบานและกรอบประตู ชนกลับตั้งไว้ตามเดิม ฟูกและหมอนตากแห้งแล้ว เคาะบิดให้สะอาด ชนกลับวางไว้ตามเดิม ผ้าปูนั่งและผ้าปูนอนตากแห้งแล้ว สดให้สะอาด ชนกลับปูไว้ตามเดิม กระโถน พนักงานตากแล้วฟังเช็ดชนกลับไว้ตามเดิม ฟังเก็บบาตร จีวร เมื่อเก็บบาตร ฟังเอามือข้างหนึ่งจับบาตร เอามือข้างหนึ่งลูบคลำได้เตียงหรือได้ตั้ง แล้วเก็บบาตร แต่อย่าเก็บบาตรบนพื้นที่ปราศจากเครื่องรอง เมื่อเก็บจีวรฟังเอามือข้างหนึ่งถือจีวร เอามือข้างหนึ่งลูบราวจีวรหรือสายระเตียง ฟังทำชายไว้ข้างนอก ชนดไว้ข้างใน เก็บจีวร ถ้ามีลมเจือด้วยฝนคลีฬิตมาทางทิศตะวันออก ฟังปิดหน้าต่างทางด้านตะวันออก ถ้ามีลมเจือด้วยฝนคลีฬิตมาทางทิศตะวันตก ฟังปิดหน้าต่างทางด้านตะวันตก ถ้ามีลมเจือด้วยฝนคลีฬิตมาทางทิศเหนือ ฟังปิดหน้าต่างทางด้านเหนือ ถ้ามีลมเจือด้วยฝนคลีฬิตมาทางทิศใต้ ฟังปิดหน้าต่างทางด้านใต้ ถ้าฤดูหนาวกลางวันฟังเปิดหน้าต่าง กลางคืนฟังปิด ถ้าฤดูร้อนกลางวันฟังปิดหน้าต่าง กลางคืนฟังเปิด ถ้าบริเวณ ชุ่มน้ำ โรงฉัน โรงไฟ วัจจกฏี รกฟังปิดกวาดเสีย ถ้าน้ำฉัน น้ำใช้ ไม่มี ฟังจัดตั้งไว้ ถ้าน้ำในหม้อชำระไม่มี

^{๒๔} วิ.จล ๗/๔๓๐/๓๕๒

ฟังตักนำมาไว้ในหม้อชำระ ถ้าอยู่ในวิหารหลังเดียวกับภิกษุผู้แก่กว่า ยังไม่อาบจุจจา ภิกษุผู้แก่กว่า ไม่ฟังให้จุเทศ ไม่ฟังให้ปริจุจจา ไม่ฟังทำการสาธยาย ไม่ฟังแสดงธรรม ไม่ฟังตามประทีป ไม่ฟังเปิดหน้าต่าง ไม่ฟังปิดหน้าต่าง ถ้าเดินในจงกรมที่จงกรมเดียวกับภิกษุที่แก่กว่า ฟังเดินคล้ายตามภิกษุที่แก่กว่า และไม่กระทบกระทั่งภิกษุผู้แก่กว่า ด้วยชายผ้าสังฆาฏิ”

ขันตยาภรตวิตร^{๒๕} (วัตรสำหรับภิกษุผู้ใช้เรือนไฟ)

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ... ภิกษุใดไปสู่เรือนไฟก่อน ถ้ามีเด้ามาก ฟิงเทเด้าทิ้งเสีย ถ้าเรือนไฟรก ฟิงกวาดเสีย ถ้าชานภายนอกรก ฟิงกวาดเสีย ถ้าบริเวณ จุ่มประตุ ศาลา เรือนไฟรก ฟิงกวาดเสีย ฟิงบดจุณไว้ ฟิงแชดินเหนียว ฟิงตักน้ำไว้ในรางน้ำ เมื่อเข้าไปสู่เรือนไฟ ฟิงเอาดินเหนียวทาหน้า ฟิงปิดทั้งข้างหน้า ข้างหลัง แล้วจึงเข้าไปสู่เรือนไฟ ไม่ฟิงนั่งเบียดเสียดพระเถระ ไม่ฟิงเกียดกันอาสนะภิกษุใหม่ ถ้าอุตสาหะอยู่ ฟิงทำบริกรรมแก่พระเถระบนเรือนไฟ เมื่อออกจากเรือนไฟ ฟิงถือตั้งสำหรับเรือนไฟ แล้วปิดทั้งข้างหน้าข้างหลังออกเรือนไป ถ้าอุตสาหะอยู่ ฟิงทำบริกรรมแก่พระเถระแม้ในน้ำ ไม่ฟิงอาบน้ำข้างหน้าพระเถระ แม้เหนือน้ำก็ไม่ฟิงอาบ อาบแล้วเมื่อจะขึ้น ฟิงให้ทางแก่พระเถระผู้จะลง ภิกษุใดออกจากเรือนไฟภายหลัง ถ้าเรือนไฟเปราะเปื้อน ฟิงล้างให้สะอาด ฟิงล้างรางแชดิน เก็บตั้งสำหรับเรือนไฟ ดับไฟ ปิดประตุ แล้วจึงหลีกไป”

วัจจกฏวิตร^{๒๖} (วัตรสำหรับภิกษุผู้ใช้วัจจกฏ)

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ... ภิกษุไม่ฟิงถ่ายอุจจาระในวัจจกฏตามลำดับผู้แก่กว่า ... เราอนุญาตให้ถ่ายอุจจาระตามลำดับของผู้มาถึง... ภิกษุใดไปวัจจกฏ ภิกษุนั้นยืนอยู่ข้างนอก ฟิงกระแอมขึ้น แม้ภิกษุผู้นั่งอยู่ข้างในก็ฟิงกระแอมรับ ฟิงพาดจิวรไว้บนราวจิวร หรือบนสายระเตียง แล้วเข้าวัจจกฏ ทำให้เรียบร้อย ไม่ต้องรีบร้อน ไม่ฟิงเข้าไปเร็วนัก ไม่ฟิงเว็กผ้าเข้าไป ยืนบนเตียงถ่ายอุจจาระ แล้วจึงค่อยเว็กผ้า ไม่ฟิงถอนหายใจใหญ่พลางถ่ายอุจจาระ ไม่ฟิงเคี้ยวไม้ชำระฟัน พลางถ่ายอุจจาระ ไม่ฟิงถ่ายอุจจาระนอกรางอุจจาระ ไม่ฟิงถ่ายปัสสาวะนอกรางปัสสาวะ ไม่ฟิงบ้วนเชพะลงในรางปัสสาวะ ไม่ฟิงชำระด้วยไม้หยาบ ไม่ฟิงทิ้งไม้ชำระลงในช่องถ่ายอุจจาระ ยืนบนเตียงถ่ายแล้ว ฟิงปิดผ้า ไม่ฟิงออกมาเร็วนัก ไม่เว็กผ้าออกมา ยืนบนเตียงชำระแล้ว ฟิงเว็กผ้า ไม่ฟิงชำระให้มีเสียงดัง จะปุจะนุ ไม่ฟิงเหลือน้ำไว้ในกระบอกชำระ ยืนบนเตียงชำระแล้ว ฟิงปิดผ้า ถ้าวัจจกฏอื่นภิกษุถ่ายไว้เลอะเทอะ ต้องล้างเสีย ถ้าตระกร้าใส่ไม้ชำระเต็ม ฟิงเทไม้ชำระ ถ้าวัจจกฏรก ฟิงกวาดวัจจกฏ ถ้าชานภายนอก บริเวณ จุ่มประตุรก ฟิงกวาดเสีย ถ้าในหม้อชำระ ไม่มี ฟิงตักนำมาไว้ในหม้อชำระ”

^{๒๕} วิ.๑๓ ๗/๔๓๒/๓๕๕

^{๒๖} วิ.๑๓ ๗/๔๓๗/๔๕๗

สิ่งเชปความ

พุทธบัญญัติเครื่องใช้ประกอบเสนาสนะ

๑. เตียง (เตียงมีเท้าเกิน ๔ นิ้ว หรือเป็นของใหญ่หรือมีรูปสัตว์ร้ายที่เท้า เช่น เตียงจุมูกสิงห์ เรียกบัลลังก์ ห้ามไม่ให้ใช้)
๒. ตั้ง, ตั้งหวาย, ตั้งหุ้มผ้า, ตั้งชาทราย, ตั้งฟาง, ตั้งก้ามมะขามป้อม (คือ ม้าสำหรับนั่ง สี่เหลี่ยมรี นั่งได้ ๒ คนก็มี หากมีเท้าเกิน ๔ นิ้วห้ามไม่ให้ใช้)
๓. เก้าอี้ (คือ ม้าสำหรับนั่ง สี่เหลี่ยมจตุรัส มีพนักหรือไม่มีพนัก สูงหรือต่ำก็ได้)
๔. พูก เตียง (คือ ที่นอน ยัดนุ่น หรือใหญ่ ห้ามไม่ให้ใช้)
๕. พูก ตั้ง (คือ เบาะยัดนุ่น ห้ามไม่ให้ใช้)
๖. หมอนหนุนศีรษะ (ประมาณพอดศีรษะ หมอนใหญ่กึ่งกาย หมอนข้าง ห้ามไม่ให้ใช้)
๗. มุ้ง
๘. เครื่องลาด อันไม่จัดว่าเป็นของวิจิตร สำหรับปुरुองเวลาจำวัด
๙. ผ้าเช็ดเท้า (อาจทำบ่อน้ำล้างเท้าก่อนขึ้นเสนาสนะด้วยก็ได้)
๑๐. ไม้สำหรับแขวนที่ข้างฝา
๑๑. สายระเดียงหรือราวตากจีวร

๑๒. หม้อปัสสาวะมีฝาปิด

ข้อวัตรปฏิบัติเกี่ยวกับกฎและเสนาสนะ

๑. อย่าทำให้เปรอะเปื้อน
๒. ชำระให้สะอาด
๓. ระวังไม่ให้ทรุดโทรม
๔. รักษาเครื่องใช้ประกอบเสนาสนะมี เตียง ตั้ง ม้านั่ง เป็นต้น
๕. ตั้งน้ำฉันและน้ำใช้ไว้ให้มีพร้อมเสมอ
๖. วิธีเปิดปิดหน้าต่างตามฤดู ฤดูหนาวเปิดกลางวัน ปิดกลางคืน, ฤดูร้อนปิดกลางวัน เปิดกลางคืน
๗. ของใช้สำหรับเสนาสนะหนึ่ง อย่าเอาไปใช้ในที่อื่นให้กระจัดกระจาย หากยืมไปใช้ชั่วคราว เสร็จแล้วรีบนำกลับมาคืน
๘. หากภิกษุจะไปอยู่ที่อื่นทำความสะอาดเก็บเสนาสนะให้เรียบร้อย และบอกคืนเสนาสนะต่อภิกษุผู้เป็นเสนาสนะคาหาปกะหรือภิกษุอื่นในวัด หากไม่มีภิกษุอยู่เลย พึงบอกแก่ทายกที่อยู่ระแวกนั้น และบอกลาต่ออุปัชฌาจารย์ผู้ให้นิสัยหรือเจ้าอาวาสก่อน
๙. ประพฤติให้ถูกตามธรรมเนียม และพึงเคารพศรัทธาของสงฆ์ผู้เป็นเจ้าของ

๓.๔ กุฎิและเสนาสนะที่มาในพระสูตรต้นตปิฎก และอรรถกถา

ในพระสูตรต้นตปิฎกนี้ เป็นหลักฐานที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงถึงกุฎิและเสนาสนะ ในฐานะที่เป็นปัจจัยสี่ไว้ในหลายๆ แห่ง ซึ่งหากจัดเป็นหมวดหมู่แล้ว จะพบว่ามีทั้งที่เป็นหลักการ ที่เป็นองค์ประกอบของเสนาสนะ ข้อที่บรรพชิตพึงพิจารณาเกี่ยวกับเสนาสนะ และตลอดจนการ เลือกเสนาสนะเพื่อการปฏิบัติธรรม เป็นต้น

องค์ประกอบของเสนาสนะ

สำหรับหลักการที่เป็นองค์ประกอบเสนาสนะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงไว้ใน เสนาสนสูตร ว่าด้วยภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ เสนาสนะประกอบด้วยองค์ ๕ พึงสิ้นอาสวะในเวลาไม่นาน ความว่า

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เสนาสนะอันประกอบด้วยองค์ ๕ อย่างไร ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เสนาสนะในธรรมวินัยนี้ อยู่ไม่ไกลนัก อยู่ไม่ใกล้นัก สมบูรณ์ด้วยทางไปมา กลางวันไม่เคลื่อน ก้อน กลางคืนเงียบเสียง ปราศจากเสียงอึกทึก มีเหลือบ ยุง ลม แดก และสัมผัสแห่งสัตว์เลื้อย คลานน้อย จีวร ปิณฑบาตร เสนาสนะ และเภสัชบริวาร อันเป็นปัจจัยแห่งคนไข้ ย่อมเกิดขึ้นโดย ไม่ผิดเคืองแก่ภิกษุผู้อยู่ในเสนาสนะนั้น ๑ ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นเถระ เป็นพหูสูตร ชำนาญคัมภีร์ ทรงธรรมวินัย ทรงมาติกา อยู่ในเสนาสนะนั้น ๑ ภิกษุนั้นเข้าไปหาพระเถระเหล่านั้นตามกาลอัน ควร แล้วยอมสอบถาม ใต้ถามว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้อนี้เป็นอย่างไร เนื้อความของข้อนี้เป็น อย่างไร ๑ ท่านพระเถระเหล่านั้นยอมเปิดเผยข้อที่ยังไม่ได้เปิดเผย ย่อมทำให้ง่าย ซึ่งข้อที่ยังไม่ทำ ให้ง่าย ย่อมบรรเทาความสงสัยในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความสงสัยแก่ภิกษุนั้น ๑ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เสนาสนะอันประกอบด้วยองค์ ๕ อย่างนี้แล ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ เสพ อยู่ คบอยู่ ซึ่งเสนาสนะอันประกอบด้วยองค์ ๕ ไม่นานนัก ก็พึงทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญา วิมุตติ อันหาอาสวะมิได้เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบันเข้าถึงอยู่”^{๒๗}

เสนาสนะอันสงัด

แนวทางการปฏิบัติอย่างเป็นขั้นตอนเพื่อให้กุศลธรรมเจริญยิ่งขึ้นนั้น ในพระสูตรหลายบท ได้กล่าวสนับสนุนให้ภิกษุทั้งหลายเสพเสนาสนะอันสงัดมี ป่าละเมาะ โคนไม้ ภูเขา ลำธาร ท้อง ถ้ำ ป่าช้า ที่แจ้ง ลอมฟาง และเรือนว่าง เป็นต้น ดังมีความว่า

“ข้าพเจ้านั้น ครั้นประกอบด้วยศีลแห่งพระอริยะ และประกอบด้วยความสำรวมอินทรีย์ แห่งพระอริยะ และประกอบด้วยสติสัมปชัญญะแห่งพระอริยะ ดังนี้แล้ว ย่อมเสพเสนาสนะอัน สงัด คือ ป่าละเมาะ โคนไม้ ภูเขา ลำธาร ท้องถ้ำ ป่าช้า ป่าช้า ที่แจ้ง ลอมฟาง ฯ”^{๒๘}

^{๒๗} อช. เอกาทสก ๕/๑๑/๒๔

^{๒๘} ทุททาทส ภิกษุ. ความรอบพระอริยวินัย. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุภาภพใจ), หน้า ๒๔ อ้างใน ม.จ. ๑๔/๑๓/๑๒๗

“ภิกษุทั้งหลาย ในกายภาคหน้าจักมีภิกษุผู้ต้องการอนสบาย นังสบาย เมื่อเป็นเช่นนั้น จักเลิกร้างจากการอุปปา (หรือจากการอุปโคนไม้) จักเห็นห่างที่นอน ที่นั่ง อันเป็นปา และปาชฎ เจียบสังัด จักมีวสุมขุมนุมกันอยู่แต่ย่านหมู่บ้าน นิคม หรือเมืองหลวง และจักแสวงหาสิ่งอันไม่ ควรหลายแบบ หลายวิธี เพราะความต้องการอนสบาย นังสบายนั้นเป็นเหตุ”

“ภิกษุทั้งหลาย นี่เป็นภัยในอนาคตข้อที่๓ ยังไม่เกิดขึ้นในปีนี้ แต่จักเกิดขึ้นในเวลาต่อไป พวกเธอทั้งหลายพึงสำนึกไว้ ครั้งได้สำนึกแล้วก็พึงพยายามกำจัดภัยนั้นเสีย”^{๖๔}

การเลือกสิ่งแวดล้อม

นอกจากนี้ ในมหาสติปัฏฐานสูตรได้กล่าวว่ “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้มีปกติพิจารณา เห็นกายในกายอยู่นั้นเป็นอย่างไรเล่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในศาสนานี้ไปแล้วอุปปา หรือโคนไม้ หรือ เรือนว่าง ก็ตาม ย่อมนั่งคู้ขาเข้ามาโดยรอบ ตั้งกายตรง ดำรงสติเฉพาะหน้า เธอผู้มีสตินั้นเที่ยว หายใจออก มีสติ หายใจเข้า....”^{๖๕}

สิ่งที่เรียกว่า ปา ในพระบาลีสูตรนี้มีความหมายรวมๆ ถึงปาไปรั้งตามปกติ หรือปา ละเมาะก็ได้ ซึ่งในปานั้น จะมีโคนไม้หรือมีถ้ำหรืออื่นๆ ก็ได้ พระอาจารย์ในชั้นหลังได้ให้ข้อสังเกต ว่า ถ้าเป็นฤๅษีก็ไปอุปปาหรือที่โล่ง ถ้าเป็นฤๅษีหนาวควรไปอุปโคนไม้หรือดงทึบ ถ้าเป็นฤๅษีฝนควร ไปอุปสุญญาคารอย่างอื่น ซึ่งท่านได้ระบุไว้เป็นถ้ำ เป็นภูเขาที่มีเงือกกันฝนได้ ริมธารที่ตกลงกันฝน ได้ ได้ลอมฟาง ดังนี้ เป็นต้น...ในบาลีบางแห่งแสดงให้เห็นละเอียดลงไปอีกว่า ถ้าในฤๅษีกลาง วันอยู่ที่โล่งสบาย กลางคืนอยู่ในป่าสบาย.... ความหมายอันแท้จริงของคำว่า ปา คือ เป็นที่ล้งัด จากการรบกวนของโลกียารมณ์ ทำให้เกิดความวิเวกหรือความล้งัดในกายก่อน”^{๖๖}

เสนาสนะที่ควรเสพ และไม่ควรเสพ

ส่วนข้อที่ภิกษุสงฆ์พึงได้พิจารณาเกี่ยวกับเสนาสนะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ ในหลายแห่ง เช่น ในสมถสูตรว่าด้วยสิ่งควรเสพและไม่ควรเสพ ความว่า

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็คำที่เรากล่าวว่า เราย่อมกล่าวแม้ซึ่งเสนาสนะโดยส่วนสอง คือ ที่ ควรเสพก็มี ที่ไม่ควรเสพก็มี ดังนี้ เราอาศัยอะไรมากล่าวแล้ว ในเสนาสนะ ๒ อย่างนั้น เสนาสนะ ไตภิกษุพึงรู้ว่าเมื่อเราเสพเสนาสนะนี้แลออกุศลธรรมย่อมเจริญยิ่งกุศลธรรมย่อมเสื่อมไป เสนาสนะ เห็นปานนี้ไม่ควรเสพ เสนาสนะใด ภิกษุพึงรู้ว่าเมื่อเราเสพเสนาสนะนี้แล ออกุศลธรรมย่อมเสื่อมไป กุศลธรรมย่อมเจริญยิ่งเสนาสนะเห็นปานนี้ควรเสพดูก่อนภิกษุทั้งหลายก็คำที่เรากล่าวว่า เราย่อม กล่าวแม้ซึ่งเสนาสนะโดยส่วนสองคือที่ควรเสพก็มีที่ไม่ควรเสพก็มีดังนี้เราอาศัยข้อนี้กล่าวแล้ว”^{๖๗}

^{๖๔} ทุทธกาล ภิกษุ, ขุมทรัพย์จากพระโอษฐ์, หน้า ๗๕-๗๖, อ้างใน ปญจก. ๑๑ ๒๒/๑๒๕/๔๐

^{๖๕} ทุทธกาล ภิกษุ, พระบาลีมหาสติปัฏฐานสูตร, (กรุงเทพฯ : สุวภาพฯ), หน้า ๓๐ อ้างใน ที.ม.๑๐/๒๗๗/๓๒๕

^{๖๖} ทุทธกาล ภิกษุ, อานาปานสติภาวนา, หน้า ๖๑

^{๖๗} ๑๑. เอกภาพถก ๕/๕๔/๑๗๔

ข้อพึงพิจารณาในการเสนาสนะ

อนึ่ง บทพิจารณาที่ภิกษุสงฆ์พึงได้พิจารณาเป็นที่นิยมใช้ในประเทศไทยนั้นเป็นบทสรุปหัวใจพระพุทธศาสนา เรื่อง สุนทรียา และอนัตตาที่พระบูรพาจารย์ประกอบขึ้น เป็นบทศึกษาบทแรก สำหรับผู้จะเข้ามาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา ใช้สืบกันมา ปรากฏอยู่ในหนังสือบทสวดมนต์ฉบับหลวง เป็นต้น ซึ่งสันนิษฐานกันว่า พระบูรพาจารย์นำมาจากพระบาลี มูลปิ่นฉัตร มัชฌิมนิกาย^{๕๕} โดยแบ่งการพิจารณาเป็น๓ช่วงคือธาตุปัจจุเวกชนสำหรับการพิจารณาก่อนใช้สอยเสนาสนะ,ตั้งชณิกปัจจุเวกชนสำหรับการพิจารณาระยะใช้สอยเสนาสนะและอดีตปัจจุเวกชนสำหรับการพิจารณาหลังใช้สอยเสนาสนะ ซึ่งมีความ ดังนี้

สิ่งเหล่านี้เป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติเท่านั้น กำลังเป็นไปตามเหตุ ตามปัจจัยอยู่เนื่องนิจ สิ่งเหล่านี้ คือ เสนาสนะ และคนผู้ใช้สอยเสนาสนะนั้น เป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ, มิได้เป็นสัตว์ะอันยั่งยืน มิได้เป็นชีวะอันเป็นบุรุษบุคคล วางเปล่าจากความหมายแห่งความเป็นตัวตน ก็เสนาสนะทั้งหมดนี้ ไม่เป็นของน่าเกลียดมาแต่เดิม ครั้นมาถูกเข้ากับกายอันเนาอยู่เป็นนิจนี้แล้ว ย่อมกลายเป็นของน่าเกลียดอย่างยิ่งไปด้วยกัน^{๕๖}

เราขอมพิจารณาโดยแยบคายแล้วใช้สอยเสนาสนะ , เพียงเพื่อบำบัดความหนาว , ...^{๕๗}

เสนาสนะใดอันเราใช้สอยแล้วไม่ทันพิจารณาในวันนี้ เพียงเพื่อบำบัดความหนาว เพื่อบำบัดความร้อน เพื่อบำบัดสัมผัส อันเกิดจากเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานทั้งหลาย เพียงเพื่อบรรเทาอันตรายอันจะพึงมีจากดิน ฟ้า อากาศ , และเพื่อความเป็นผู้ยินดีอยู่ได้ในที่ลึกเร้นสำหรับภาวณา^{๕๘}

หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการเสนาสนะ

นอกจากนี้ หลักธรรมที่ภิกษุพึงใช้พิจารณาประกอบการปฏิบัติ เพื่อความดีงามในฐานะเป็นภิกษุเกี่ยวกับเสนาสนะยังมีอีก เช่น

โอวาทของพระพุทธเจ้า ชื่อว่า โอวาทปาฏิโมกข์ ซึ่งแปลว่า คำสอนที่เป็นหลักเป็นประธานที่ว่าด้วยเรื่อง การดำเนินชีวิตของภิกษุ พึงรู้จักอยู่ในที่นั้งที่นอนอันสงบแล้วประกอบความเพียร ผิกผ่นจิตใจให้อยิ่งขึ้น^{๕๙}

^{๕๕} บทสวดมนต์พิเศษ ฉบับแปลไทยของกรมโฆภทธรรม (กรุงเทพฯ: ส.ท. สุภาพกิจ, ๒๕๓๔) หน้า ๖ ช่างโน

ม.๒๕๒/๑๓/๑๔

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน หน้า ๔๐

^{๕๗} เรื่องเดียวกัน หน้า ๔๒

^{๕๘} เรื่องเดียวกัน หน้า ๔๔

^{๕๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), จวิกรมวิชัยธรรม, (กรุงเทพฯ : บ.สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๔) หน้า ๔๐

ธรรมอันเป็นที่พึ่งพาอาศัย ชื่อ อปัสเสนธรรม๔ ข้อ๑ กล่าวว่ ของอย่างหนึ่งพึงพิจารณาแล้วแลพ สิ่งของมัน คือ ปัจจัยสี่ มีเสนาสนะ เป็นต้น^{๕๔}

ปฏิบัติที่พระอริยะทั้งหลายปฏิบัติสืบกันมาแต่โบราณไม่ขาดสายเป็นอริยะประเพณี ชื่อ อริยวงศ๔ ข้อ๓ กล่าวว่ เสนาสนะสันโดษ คือ มีปกติกล่าวสรรเสริญความสันโดษ การแสวงหา พึ่งตั้งอยู่ในความชอบธรรม เมื่อไม่ได้ก็ไม่เร้าร้อน ทุนทวาย เมื่อได้ก็ใช้โดยไม่ติด ไม่หมกมุ่น แต่มี และใช้ด้วยสติสัมปชัญญะ ดำรงตนเป็นอิสระไม่ตกเป็นทาสของสิ่งนั้น....^{๕๕}

ธรรมที่ควรฝึกสอนภิกษุผู้บวชใหม่ให้ประพฤติ ชื่อ นวกภิกขุธรรม๕ ข้อ๔ กล่าวว่ ปลีกกายอยู่สงบ คือ เข้าอยู่ในเสนาสนะอันสงบ^{๕๖}

ธรรมที่เป็นความสำรวม ความระวังปิดกั้นบาปอกุศล ชื่อ สังวร๕ ข้อ๓ กล่าวว่ ญาณสังวร คือ สำรวมด้วยญาณ ตัดกระแสกิเลส มีต้นหา เป็นต้น ด้วยปัญญาพิจารณามีให้เข้ามาครอบงำจิต ตลอดจนรู้จักพิจารณาเสพปัจจัยสี่^{๕๗}

ธรรมที่บรรพชิตควรพิจารณาเนื่องๆ ชื่อ ปัพพชิตอภินนปัจจเวกขณ๑๐ ข้อ๔ กล่าวว่ บรรพชิตควรพิจารณาเนื่องๆ ว่า เรายินดีในสิ่งที่ง้ออยู่หรือไม่^{๕๘}

ธรรมของสัตตบุรุษ ธรรมที่ทำให้เป็นสัตตบุรุษ คุณสมบัติของคนดี ธรรมของผู้ดี ชื่อ สัปปริสธรรม๗ ข้อ๔ กล่าวว่ ความรู้จักประมาณ คือ ความพอดี เช่น ภิกษุรู้จักประมาณในการรับและบริโภคปัจจัยสี่ภิกษุผู้ประกอบด้วยสัปปริสธรรม๗ ข้อนี้ชื่อว่าเป็นผู้ประกอบด้วยสังฆคุณ๔ แม้พระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้าและพระเจ้าจักรพรรดิก็ทรงประกอบด้วยธรรมเหล่านี้....^{๕๙}

ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว สำหรับภิกษุทั้งหลาย ชื่อ ภิกขุอุปบริหานิยธรรม๗ ข้อ๖ กล่าวว่ ยินดีในเสนาสนะป่า^{๖๐}

เครื่องอาศัยของบรรพชิตที่เรียกว่านิสสัย๔ข้อ๓ บรรพชิตอาศัยโคนต้นไม้เป็นเสนาสนะ เธอพึงอุตสนาในชื่อนั้นจนตลอดชีวิตอดีตเวกาลคือวิหารเรือนมุงแถบเดียว เรือนชั้น เรือนโล้น ถ้า^{๖๑}

^{๕๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พระนันทภนทฺธชลาสน์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๔๗ ข้างใน วินย.๔/๔๗/๑๐๖

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๐ ข้างใน ที.ปา.๑๑/๒๓๗/๒๓๖, ธง.จตุฎก๒๑/๒๔/๓๕, ฐ.ฐ๓๐/๖๕๑/๓๔๖

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๓ ข้างใน ธง.ปญจก๒๒/๑๑๔/๑๕๖

^{๕๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๗-๒๐๘ ข้างใน วิสุทธิ๑/๔, ปฏิธ.๑.๑๖, วิภจก.๑.๔๒๗

^{๕๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๑-๒๑๓ ข้างใน ธง.ทสก.๒๔/๔๔/๗๑, ธง.ธ.๗/๓๕๕

^{๕๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๔-๒๔๖ ข้างใน ที.ปา.๑๑/๓๓๑/๒๖๔, ๔๓๔/๓๑, ธง.ศคฺคก.๒๗/๖๕/๑๑๔

^{๖๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๔-๒๔๕ ข้างใน ที.ม.๑๐/๗๐/๗๐, ธง.ศคฺคก.๒๗/๒๑/๒๑

^{๖๑} วิ.มหา. ๖/๑๔๗/๒๖๑

ธรรมชั้นเป็นองค์คุณเครื่องสลัดหรือกำจัดกิเลส ข้อปฏิบัติประเภทวัตรที่ผู้สมัครใจจะพึงสมาทานประพฤติได้เพื่อเป็นอุบายขัดเกลากิเลส ช่วยส่งเสริมความมักน้อยและสันโดษ ชื่อ รุดงค์ ๑๓ หมวด ๓ เรื่องเสนาสนะปฏิสังขยต์ กล่าวไว้ ข้อ ๔ อริญญิกังคะ องค์แห่งผู้ถือป่าเป็นวัตร ข้อ ๘ รุกขมูลิกังคะ องค์แห่งผู้ถือโคนไม้เป็นวัตร ข้อ ๑๐ อัมภิกาณิกังคะ องค์แห่งผู้ถืออยู่ที่แจ้งเป็นวัตร ข้อ ๑๑ ไถลานิกังคะ องค์แห่งผู้ถือป่าช้าเป็นวัตร และข้อ ๑๒ ยถาสันตติกังคะ องค์แห่งผู้ถืออยู่ในเสนาสนะแล้วแต่เขาจัดให้^{๖๖}

กฎและเสนาสนะที่มาในอรรถกถา

อนึ่ง ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ผู้เป็นอรรถกถาจารย์ได้รจนานุภาพกิจในการเจริญสมาธิและมีความบางตอนกล่าวถึงวิหาร และเสนาสนะ ความว่า

วิหารที่ไม่เหมาะสม และเหมาะสมสองอย่างนั้น วิหารที่พร้อมด้วยโทษ ๑๔ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่า วิหารที่ไม่เหมาะสม ได้แก่ ความเป็นวิหารใหญ่ ๑, ความเป็นวิหารใหม่ ๑, ความเป็นวิหารเก่า ๑, ความเป็นวิหารอยู่ติดทางเดิน ๑, วิหารมีตระพังน้ำ ๑, วิหารมีใบไม้ (ผัก) ๑, วิหารมีดอกไม้ ๑, วิหารมีผลไม้ ๑, ความเป็นวิหารที่คนทั้งหลายแต่งตั้ง ๑, ความเป็นวิหารอยู่ติดนคร ๑, ความเป็นวิหารอยู่ติดป่าไม้ ๑, ความเป็นวิหารอยู่ติดที่นา ๑, ความเป็นวิหารมีบุคคลเป็นวิสภาพะกัน ๑, ความเป็นวิหารตั้งอยู่ติดทำน้ำ ๑, ความเป็นวิหารอยู่ติดชายแดน ๑, ความเป็นวิหารที่เป็นอัสปายะ ๑ และวิหารที่หาก่ลยณมิติไม่ได้ ๑^{๖๗}

วิหารที่เหมาะสม หรืออาจเรียกว่า อาวาสสัปปายะ หมายถึง ให้เลือกที่อยู่ที่ประกอบด้วยลักษณะเหล่านี้ คือ ไม่ใหญ่เกินไป เพราะทำให้มีการดูแลรักษามาก เป็นต้น, ไม่ใหม่เกินไป เพราะมีเรื่องที่จะต้องทำมาก, ไม่คร่ำคร่าเกินไป เพราะมีอันตรายจากวัตถุอันเอง หรือจากสัตว์เลื้อยคลานต่างๆ, ไม่อยู่ใกล้ทางเดิน เพราะถูกรบกวนด้วยบุคคล และเสียงของบุคคลผู้เดิน, ไม่อยู่ใกล้บ่อน้ำสาธารณะ เพราะจะถูกรบกวนจากบุคคลหรือจากการตักน้ำของบุคคล โดยเฉพาะเพศตรงกันข้าม, ไม่อยู่ที่ที่มีใบไม้หรือผักหญ้า เป็นต้น ที่ใช้เป็นอาหารได้ เพราะจะถูกรบกวนจากคนหาผัก โดยเฉพาะที่เป็นเพศตรงกันข้าม, ไม่อยู่ในที่ที่มีดอกไม้ หรือผลไม้ เป็นต้น ที่ใช้ประโยชน์ได้ เพราะจะถูกรบกวนจากสัตว์ บุคคลที่เนื่องจากดอกไม้หรือผลไม้, ไม่อยู่ในที่ที่คนมุ่งหมายจะได้ เพราะก่อให้เกิดศัตรู แล้วได้รับการรบกวนจากศัตรูนั้น, ไม่อยู่ในสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นที่บูชาของประชาชน เพราะจะทำให้รำคาญ, ไม่อยู่ใกล้ตัวเมือง เพราะตัวเมืองย่อมเป็นทางมาแห่งการรบกวนทุกประการ, ไม่อยู่ใกล้แหล่งหาหิน หรือที่ทำนา เป็นต้น เพราะเป็นการยากที่จะไม่ถูกรบกวนด้วยเสียงหรือจากบุคคลโดยตรง, ไม่อยู่ใกล้สิ่งหรือบุคคลที่เป็นวิสภาพะ (แปลว่า เข้ากันไม่ได้) เช่น

^{๖๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๓๐๖-๓๐๗

^{๖๗} ไร่วัฒน์ กปิลกาญจน์, วิสุทธิมรรค และประวัติผู้มีคุณงามความดีทาง กวาด ๑ เล่ม ๒ (กรุงเทพฯ: อเนกวรรณการพิมพ์, ๒๕๓๖), หน้า ๑๒๕

คนโกรธกันหรือเพศตรงกันข้าม, ไม่อยู่ใกล้กันน้ำ เพราะเป็นที่ไปมาไม่หยุด, ไม่อยู่บ้านนอกปลายแดนเกินไปเพราะคนเหล่านั้นไม่ศรัทธาที่จะสนับสนุน ไม่เข้าใจแล้วอาจจะยังทำตนเป็นปฏิปักษ์อีกด้วย ไม่อยู่ที่พรมแดนของประเทศ เพราะเป็นถิ่นที่ต้องระวังรักษาพรมแดนของเจ้าหน้าที่ผู้รักษา และมีทางที่จะกระทบกระเทือนในเมื่อเกิดปัญหาพรมแดนหรือชายแดนขึ้น, ไม่อยู่ในที่ไม่มีสัปบายะดังที่กล่าวแล้วและไม่อยู่ในที่ที่ไม่อาจจะติดต่อกับกัลยาณมิตรเช่นอาจารย์ผู้สอนก็มีปฏิฐาน..^{๕๕}

สัปบายะสำหรับบุคคลจริตต่างๆ

เกี่ยวกับอวาาสสัปบายะนั้น สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ได้จำแนกลักษณะของเสนาสนะที่เหมาะสมสำหรับบุคคลจริตต่างๆ ไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ดังต่อไปนี้

สำหรับบุคคลราคะจริต เสนาสนะที่มียกพื้นที่ไม่ได้ล้างที่ตั้งอยู่บนดิน เจือมเขาที่ไม่ได้ตกแต่ง เสนาสนะ มีกุฏิหญ้า ศาลาใบไม้ เป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่งที่เคลื่อนไปด้วยฝุ่น เต็มไปด้วยค่างคาว หักๆ พังๆ สูงเกินไปหรือเตี้ยเกินไป แฉงแล้ง น่าระแวงภัย มีทางไปไม่สะดวกและขรุขระเป็นที่ซึ่งแม้เตี้ย และตั้ง ก็เต็มไปด้วยเรือด นำเกลียด มีสีไม่สวย ซึ่งเมื่อดูอยู่นั้นเทียว ก็เกิดความรังเกียจขึ้น เสนาสนะเห็นเช่นนั้น จึงจะเป็นสัปบายะ...^{๕๖} เกี่ยวกับสิ่งของใช้สอยควรเป็นสีเขียวหรือเขียวแกมดำ อริยาบทประจำวันควรให้มากด้วยยืนกับเดิน^{๕๗}

สำหรับบุคคลโทสะจริต เสนาสนะที่ไม่สูงเกินไป และไม่เตี้ยเกินไป เปรียบพร้อมไปด้วยร่มเงาและน้ำ มีผ้า เสา และบันไดแบ่งไว้ดี (เป็นสัดส่วน) มีการตกแต่งด้วยไม้ดอก, ตกแต่งด้วยไม้เถาเรียบร้อยดี แพรวพราวไปด้วยจิตรกรรมหลายแบบ มีพื้นภูมิที่เรียบ เกลี้ยงเกลา และอ่อนนุ่มประดับเพดานด้วยพวงดอกไม้ และผ้าสีวิจิตร งดงามพรหม เครื่องลาดเตียง และตั้งสะอาดน่ารื่นรมย์ใจ แต่งตั้งไว้ดี มีกลิ่นหอมด้วยดอกไม้เครื่องอบ และของหอมที่เขาวางไว้ เพื่อประโยชน์แก่การอบ (กลิ่น) ในที่นั้นๆ ซึ่งโดยเพียงแต่เห็นเท่านั้น ก็ยังปิติและปราโมทย์ให้เกิดขึ้นได้ เสนาสนะเช่นนี้ เป็นสัปบายะ^{๕๘} นอกจากนี้เครื่องใช้สอยต่างๆ ก็ควรเป็นสีเขียวแก่ และอริยาบทที่เหมาะสมในการเจริญสมาธิควรเป็นท่านั่งหรือนอน^{๕๙}

ส่วนแม้ทางไปสู่เสนาสนะนั้น ที่พ้นจากอันตรายทั้งปวง มีพื้นสะอาดเรียบ ที่เขาจัดตกแต่งแล้วจึงควร อนึ่ง บริหาร แห่งเสนาสนะ(เครื่องใช้ประจำเสนาสนะ) ในเสนาสนะนี้ที่มีไม่มากเกินไป เพื่อตัดที่อาศัยแห่งแมลงเรือด งูและหนูทั้งหลายมีเพียงเตียงหรือตั้งอย่างเดียวเท่านั้นจึงจะควร^{๖๐}

^{๕๕} พุทธทาสภิกขุ, อวตธปณสธิกาวน, หน้า ๔๑-๔๒

^{๕๖} ไร่ยวัฒน์ กปิตถาญจน, วิสุทธิมรรค, หน้า ๘๗

^{๕๗} พุทธทาส ภิกขุ, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗

^{๕๘} ไร่ยวัฒน์ กปิตถาญจน, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๗

^{๕๙} พุทธทาส ภิกขุ, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗

^{๖๐} ไร่ยวัฒน์ กปิตถาญจน, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๐

สำหรับบุคคลโมหจริต เสนาสนะที่หันหน้าตรงทิศ ไม่คับแคบจึงควรเป็นสถานที่เมื่อเขานั่งแล้ว แม้ทิศทั้งหลายจะปรากฏโล่ง ... สัปายะที่เหลือกก็เหมือนกับที่กล่าวไว้ สำหรับคนโทสจริตนั่นเอง ดังนี้แล นี้จัดเป็นสัปายะสำหรับคนโมหจริต^{๕๕}

สำหรับบุคคลสังขารจริต ก็มีวิธีกล่าวไว้ในบุคคลโทสจริตทั้งหมด เป็นสัปายะ^{๕๖} นอกจากนี้ ท่านแนะนำให้อยู่ใกล้กับบุคคลที่สามารถให้คำแนะนำ ที่ชักชวนให้นึกคิดอย่างถูกต้อง^{๕๗}

สำหรับบุคคลทุทธิจริต ในบรรดาเสนาสนะ เป็นต้นชื่อว่า "สิ่งนี้ไม่เป็นสัปายะ"หาไม่มี

สำหรับบุคคลวิตกจริต เสนาสนะที่โล่งแจ้ง หันหน้าตรงทิศ เป็นสถานที่เมื่อเขานั่งแล้ว อาราม ป่า สระโบกขรณี ที่น้ำรุ่มรมย์ แนวหมู่บ้าน นิคม ชนบท และภูเขาสี่เขี้ยวคราม ปรากฏ (ให้เห็น) เสนาสนะนั้นไม่สมควร เพราะว่า เสนาสนะนั้นจะเป็นปัจจัยแห่งความพล่านไปแห่งวิตก ได้ทีเดียว เพราะเหตุนั้น บุคคลวิตกจริตจึงควรอยู่ในชอกเขาสึก ในเสนาสนะที่มีป่าปิดบัง เหมือนอย่างเงื่อมเขา หัตถิกุจฉิ (คงจะมีลักษณะเหมือนห้องข้าง) และถ้ำมหินทร์...^{๕๘} นอกจากนี้ ควรมีลักษณะเกลี้ยงเกลา สะอาด อยู่ในที่มีแสงสว่างพอสมควร มีเครื่องใช้สอย แต่น้อยที่สุด และง่ายที่สุด ส่วนอิริยาบถ และสีของเครื่องใช้เป็นอย่างเดียวกับคนราคะจริต^{๕๙}

เมื่อได้สถานที่ที่ปราศจากโทษเหล่านั้นแล้วก็เรียกว่า มีอาวาสสัปายะ ซึ่งอาจจะหมายถึงถึงสถานที่ทั้งหมู่บ้าน ทั้งป่า หรือทั้งวัด หรือส่วนแห่งวัด หรือแม้แต่เพียงกุฏิ กระต๊อบ กระพ่อม ถ้ำ โคนไม้ หรือหุบเหว ที่อยู่เป็นส่วนตัว โดยเฉพาะจริงๆ ก็ตามรวมความแล้ว ก็คือ ไม่มีอะไรรบกวน และสะดวกสำหรับการปฏิบัติกัมมัฏฐาน^{๖๐}

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^{๕๕} ไชยวัฒน์ กปิลกาญจน์, 3พุทธนิมิต, หน้า ๕๐

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐

^{๕๗} พุทธทาส ภิกขุ, อานวปณตสิกขาต, หน้า ๓๗

^{๕๘} ไชยวัฒน์ กปิลกาญจน์, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐

^{๕๙} พุทธทาส ภิกขุ, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗

^{๖๐} พุทธทาส ภิกขุ, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗

สังเขปความ

ลักษณะของเสนาสนะ ๕ ประการ

๑. เป็นเสนาสนะที่อยู่ไม่ไกล และไม่ไกลจากหมู่บ้านเกินไป สะดวกในการเดินทาง คือ มีระยะห่างประมาณอย่างต่ำ ๑,๐๐๐ เมตร แต่ไม่ควรเกิน ๒,๐๐๐ เมตร
๒. เป็นสถานที่ที่กลางวันไม่มีคนพลุกพล่าน กลางคืนเงียบสงบ
๓. มีเหลือบ ยุง แมลง และสัตว์เลื้อยคลานต่างๆ ที่จะมารบกวนน้อย
๔. ปัจจัยสี่ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และภสัช ถึงพร้อมหาได้โดยไม่ยาก
๕. มีพระเถระผู้ทรงธรรมวินัย เป็นพหูสูตรที่สามารถให้คำสอน และคำปรึกษาในการปฏิบัติธรรมได้

เสนาสนะที่ควรเสพและไม่ควรเสพ

๑. เสนาสนะที่ควรเสพ คือ เสนาสนะที่เมื่อเสพแล้วกุศลธรรมเจริญยิ่งขึ้น อกุศลธรรมเสื่อมลง
๒. เสนาสนะที่ไม่ควรเสพ คือ เสนาสนะที่เมื่อเสพแล้วอกุศลธรรมเจริญยิ่งขึ้น กุศลธรรมเสื่อมลง

ประโยชน์ที่พึงจะได้จากการเสพเสนาสนะในชั้นพื้นฐาน คือ

๑. ป้องกัน แดด ฝน และอันตรายจากดินฟ้าอากาศ
๒. บำบัดความร้อน และความหนาว
๓. ป้องกันอันตรายจาก แมลงและสัตว์เลื้อยคลานต่างๆ
๔. เป็นสถานที่ที่มีความสงบสงัดเหมาะแก่การปฏิบัติธรรม

ข้อพึงพิจารณาเกี่ยวกับเสนาสนะ

๑. พึงยินดีในเสนาสนะป่า เพราะบรรพชานั้นมีโคนไม้เป็นเสนาสนะ ส่วนกุฏิ วิหาร หรือสิ่งปลูกสร้างอื่นๆ ถือเป็นอดีตแรก
๒. พึงมีความสันโดษในเสนาสนะ ยินดีในสิ่งที่ได้มาตามกำลังสติปัญญา ยินดีในเสนาสนะที่ได้มา ไม่ว่าเสนาสนะนั้นจะหยาบหรือปราณีต ดีหรือไม่ดี
๓. พึงพิจารณาก่อนเสพเสนาสนะว่า ทั้งผู้เสพ และเสนาสนะต่างก็เป็นสังขารธรรม ย่อมเป็นไปตามกฎของธรรมชาติ ไม่ควรเสพด้วยกิเลสตัณหา
๔. พึงยินดีในเสนาสนะอันสงัด
๕. พึงรู้ประมาณในการเสพเสนาสนะ ตั้งแต่ขนาด และรูปแบบที่เหมาะสมแก่สมณเพศ

วิหารที่เหมาะสม

๑. ไม่ใหญ่โตเกินไปจนดูแลยาก
๒. ไม่ใหม่หรือเก่าเกินไป เพราะมีกิจที่ต้องทำมาก
๓. ตั้งอยู่ในบริเวณที่สงบสงัด ปราศจากคนรบกวน
๔. ไม่ตั้งอยู่ในสถานที่อันมีวัตถุที่จะดึงดูดคนหรือสัตว์ร้ายให้เข้ามารบกวน เช่น ดอกไม้ ผลไม้ ทำน้ำ เป็นต้น
๕. เป็นที่มีกัลยาณมิตรอยู่ด้วย และไม่มีผู้ที่เป็นอริต่อกัน

สัปปายะสำหรับบุคคลจริตต่างๆ

๑. บุคคลราคะจริต ควรเสนาสนะที่มีรูปแบบหรือลักษณะเรียบง่ายค่อนข้างปอน ความเป็นธรรมชาติจริงๆ ไม่เป็นระเบียบเรียบร้อยนัก อุปกรณ์เครื่องใช้สอยดูแล้ว น่ารังเกียจ มีความสะอาดค่อนข้างน้อย แสงสว่างสลัว สีสันไม่ถึงกับสดใส เช่น สีเขียว หรือเขียวแกมดำ อริยาบทยืน และเดิน
๒. บุคคลโทสะจริต ควรเสนาสนะที่มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย มีความประณีตงดงาม อุปกรณ์อำนวยความสะดวกครบครัน มีความสะอาด แสงสว่างทั่วถึง สีสันสดใสอาจมีจิตรกรรม ดอกไม้ หรือไม้หอมประดับด้วยก็ได้ อริยาบทนั่ง และนอน
๓. บุคคลโมหะจริตควรเสนาสนะที่มีความโปร่งโล่งของที่ว่าง บรรยากาศและทัศนวิสัยดี ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ส่งเสริมการเรียนรู้ มีอุปกรณ์อำนวยความสะดวกพอสมควร มีความสะอาด แสงสว่างพอดีและสีสันสดใส อริยาบทนั่งและนอน
๔. บุคคลศรัทธาจริตควรเสนาสนะลักษณะเดียวกับคนโทสะจริต แต่ควรอยู่ใกล้ผู้รู้ ที่จะคอยชักชวนให้หมั่นคิดนึกในทางที่ถูกต้อง
๕. บุคคลวิตกจริตควรเสนาสนะที่ค่อนข้างมืดซิดปิดบัง ไม่ต่อเนื่องกับบริเวณภายนอกที่จะเป็นสิ่งที่กระตุ้นเตือนให้นึกคิด ความเป็นระเบียบเรียบร้อย มั่นคง และปลอดภัย มีความสะอาด มีแสงสว่างพอสมควร อุปกรณ์เครื่องใช้สอยต่างๆ มีให้น้อยที่สุด สีสันที่ใช้ไม่สดใส อริยาบทยืน และเดิน
๖. บุคคลทฐิจจริต เป็นบุคคลที่อยู่ในเสนาสนะเช่นใดก็ได้

การเลือกสิ่งแวดล้อมสำหรับการเจริญสมาธิภาวนา

๑. ฤดูร้อน เลือกอยู่ป่าละเมาะ ป่าโปร่ง ตอนกลางวันอยู่ที่โล่ง กลางคืนอยู่ในป่า
๒. ฤดูหนาว เลือกอยู่โคนไม้หรือดงดิบ
๓. ฤดูฝนเลือกอยู่เรือนว่าง